

e-ISSN: 2148-4899

Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
Pamukkale University Journal of Divinity Faculty
Güz/Autumn, 2021, 8 (2), 1018-1045

DÖRT MEZHEP İMAMININ KUR'AN-SÜNNET MÜNASEBETİNE YAKLAŞIMLARI

**The Approaches Of The Imam Of The Four Sections To The Relationship Of
The Qur'an-Sunna**

Haydar GÜNGÖR

Dr. Öğrt. Üyesi, Sinop Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü,
Hadis Anabilim Dalı, Türkiye. e-Mail: haydargungor20@hotmail.com Orcid No: 0000-0002-
9561-0535.

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Types:	Araştırma Makalesi / Research Article
Geliş Tarihi / Received:	21/09/2021
Kabul Tarihi / Accepted:	06/12/2021
Yayın Tarihi / Published:	30/12/2021
Cilt / Volume:	8
Sayı / Issue:	2
Sayfa/ Pages:	1018-1045

Atıf / Cite as: Güngör, Haydar. "Dört Mezhep İmamının Kur'an-Sünnet Münasebetine Yaklaşımları" [The Approaches Of The Imam Of The Four Sections To The Relationship Of The Qur'an-Sunna]. *Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi-Pamukkale University Journal of Divinity Faculty* 8/2 (2021), 1018-1045.

Doi No: <https://www.doi.org/10.17859/pauifd.998779>

İntihal / Plagiarism: Bu makale, Ithenticate intihal tarama programı ile taranmıştır. Ayrıca iki hakem tarafından da incelenmiştir. / This article has been scanned with Ithenticate plagiarism screening program. Also this article has been reviewed by two referees.

Çıkar Çatışması / Conflict of Interest: Yazar/lar çıkar çatışması olmadığını beyan etmiştir. The Author/s declared that there is no conflict of interest.

Finansal Destek / Grant Support: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir. / The author declared that this study has received no financial support.

www.dergipark.gov.tr/pauifd

2148-4899

Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (PAUİFD), 8 (2) 2021: 1018-1045

DÖRT MEZHEP İMAMININ KUR'AN-SÜNNET MÜNASEBETİNE YAKLAŞIMLARI*

Haydar GÜNGÖR**

Öz

Müslümanların inanç, ibadet, ahlak gibi konularda sahip oldukları tutum ve davranışlarının en belirleyici unsuru şüphesiz Kur'an-ı Kerim'dir. Müslümanlar onun inzalından itibaren onu anlama ve yorumlamaya çalışırken öncelikle Hz. Peygamber'in sözlerine ve uygulamalarına bakmışlardır. Onun vefatından sonra ise dönemin alimleri ellerinde bulunan Kur'an ve kendilerine ulaşan sünnet/hadis malzemesi eşliğinde İslam'ın güncel meselelerine çözüm yolları aramışlar ve metodlar geliştirmişlerdir. Onların uygulamış oldukları bu metodlarla vardıkları sonuçlar sadece yaşadıkları dönemde değil sonraki asırlarda hatta günümüzde bile kitlelerin davranışlarında belirleyici bir unsur olarak önemini korumaktadır. Müctehid imamların, meselelere bakış açıları ve Kur'an-Sünnet münasebetine yaklaşımları dikkat ve merak uyandıran bir husus olmaya da devam etmektedir. Onların sünnetin huciyeti konusunda hem fikir oldukları bilinen bir husus iken sünnetin ne'liği, delil olarak kullanılacak olan rivayetin hususiyetleri veya çelişkili durumlarda izlenen metodlardaki yaklaşımları farklılaşabilmektedir. Bu farklı yaklaşımları, "Delil olma bakımından sünnetin Kur'an'a göre konumu", "Hüküm koymada sünnetin Kur'an'a nazaran görevi", "Kur'an-sünnet arasında nesh meselesi" ve "Sünnetin Kur'an'a arzı" gibi başlıklar altında değerlendirmemiz mümkündür.

Anahtar Kelimeler: Kur'an, Sünnet, Arz, Nesh, Hüküm koyma, Ebu Hanife, Mâlik b. Enes, Ahmet b. Hanbel, Şâfiî.

The Approaches Of The Imam Of The Four Sections To The Relationship Of The Qur'an-Sunna

Abstract

The most determining factor of the attitudes and behaviors of Muslims in matters such as belief, worship and morality is undoubtedly the Qur'an. While Muslims were trying to understand and interpret him since his revelation, they first looked at the says and practices of the Prophet. After his death, the scholars of the period sought solutions to the current issues of Islam and developed methods with the Qur'an in their hands and the sunnah/hadith material that reached them. The results they reached with these methods they applied maintain their importance as a determining factor in the behavior of the masses not only in the period they lived, but also in the following centuries and even today. The perspectives of mujtahid imams on issues and their approach to the

* Makalenin Etik Kurul İzni istemediğine, yazar/lar arasında çıkar çatışması olmadığına ve makalenin hazırlanmasında herhangi bir kurumdan maddi destek almadığına dair yazarın yazılı beyanı bulunmaktadır.

** Dr. Öğrt. Üyesi, Sinop Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü, Hadis Anabilim Dalı, Türkiye. e-Mail: haydargungor20@hotmail.com Orcid No: 0000-0002-9561-0535.

Quran-Sunnah relationship continue to be an issue worthy of attention and curiosity. It is a known fact that they agree that sunnah is evidence. However, the nature of the sunnah, the characteristics of the narration to be used as evidence, or the approaches in the methods followed in conflicting situations may differ. It is possible to evaluate these different approaches under the headings such as the position of the Sunnah according to the Qur'an in terms of evidence, the role of the Sunnah relative to the Qur'an in making judgments, the issue of abrogation between the Qur'an and the Sunna, and the submission of the Sunnah to the Qur'an.

Keywords: Qur'an, es-Sunnah, Comparison, abrogation, provisions put, Abu Hanifa Mâlik bin Anas, Ahmad ibn Hanbal, Shafi'i.

Structured Abstract: Considering the ijtihads, words and works of the four madhhab imams, it is seen that they take a close stance on the relationship between the Qur'an and the sunnah. While there is no disagreement about whether the Sunnah is one of the religious evidences, there is a difference of opinion as to whether it comes at the same level as the Qur'an or after the Qur'an.

Although it did not change the result in terms of being respected, theoretically, Imam-i Azam Abu Hanifa and Imam Malik's sunnah were considered as secondary evidence after the Qur'an. It is understood that Imam Shafii sees the Qur'an and the Sunnah as evidence at the same level. Although both views are attributed to Ahmad b. Hanbal, it can be said that his attitude is close to that of Imam Shafii.

There is no dispute about the duty of the Sunnah to explain the Qur'an. The same cannot be said for the abrogation relationship between the book and the sunnah. Although there is no disagreement about the abrogation of the Qur'an, the Qur'an, the sunnah of the sunnah, it is seen that Abu Hanifa and Imam Malik are convinced of the mutual abrogation relationship between the sunna and the Qur'an. However, Abu Hanifa stipulates that the sunnah that will abrogate the book should be mutawatir and famous sunnah. Imam Shafii is of the opinion that abrogation can occur between "Sunnah and Sunnah", "Qur'an and the Qur'an" and it is not possible to abrogate "Quran and Sunnah" or "Sunnah and Qur'an". Ahmed b. Hanbal says that it is possible to abrogate "the Qur'an of the Qur'an" and "the sunnah of the sunnah", as well as the "sunna of the Qur'an".

The issue of supplying the Sunnah to the Qur'an has been discussed in many ways throughout history. It is Abu Hanifa who has a clear stance in favor of supplying the Sunnah to the Qur'an. On the other hand, Imam Shafii stands out with his stance against the rumor and the issue of the supply. Some examples of narration criticism and rejection reasons attributed to Imam Malik show that he approached the subject of supply positively. Although Ahmed b. Hanbal clearly expressed his opinion that the Sunnah cannot be against the Qur'an, his opinion about the principle of supply was not conveyed with the same clarity. It is possible to see the attitude of scholars, who accept the introduction of the Sunnah to the Qur'an as a principle and use it in case of need, as an effort to "protect the original purity of the Sunnah". The reason for this distant stance of scholars who approach the issue of supply negatively is; There must be a concern that people with bad intentions may resort to making the circumcision dysfunctional by using the supply.

It is clear that the sunnah has a very important place in the ijtihad of mujtahid imams. It is inevitable that you need Sunnah in order to understand and interpret the Qur'an correctly and to draw conclusions from it. It is understood that the value attributed to the sunnah by mujtahid imams stems from this.

Keywords: Qur'an, es-Sunnah, Comparison, abrogation, provisions put, Abu Hanifa Mâlik bin Anas, Ahmad ibn Hanbal, Shafi'i.

GİRİŞ

İnanmış olsun ya da olmasın Kur'an'ı tanımaya ve anlamaya yönelmiş olan her insanın kaçınılmaz olarak ilk muhatabı Hz. Peygamber (sav) olacaktır. Nüzulünden

tebliğine, yazılmasından ezberlenmesine, anlaşılmasından uygulamasına varıncaya kadar her aşamasında Hz. Peygamber (sav) konunun merkezinde yer alacaktır. Görevinin sadece vahyi olarak hiçbir değişikliğe uğratmadan muhafaza etmek ve insanlara ulaştırmaktan ibaret olmayıp, ilahi vahyin fonksiyonel hale gelmesini sağlayacak ilk uygulayıcının bizzat kendisi olması nedeniyle Hz. Peygamber (sav)'in rolü ve konumu görmezden gelinemez.

Din, dolayısı ile iman, kuru kaidelerden ibaret bir müessese olmayıp doğrudan kalpleri ve gönülleri için içine katarak bir hayat tarzı oluşturmaktadır. Hayatın her alanı ile ilgili söz söyleme kabiliyetindeki bir dinin anlaşılmasından ve içselleştirilmeden sadece kurallar üzerinden yaşanması mümkün değildir. Öğretileri ile bireysel, ailevi ve sosyal hayatın pek çok alanına hakim olma durumundaki bir dini örneksiz anlamak ve yaşamak ise imkansızdır.

Muhatabının dini, iktisadi, sosyal ve kültürel yapısı dikkate alındığında, herhangi bir rehber olmaksızın Kur'an'ın mesajının doğru anlaşılması ve aynı zamanda hayata aktarılacak dünyanın en zor hadisesi olan dönüşümü sağlaması kolay olmasa gerektir. Cahiliye dönemi Arap toplumunun itikad, ibadet, ahlak ve muamelat gibi maddi ve manevi dünyalarına hitap eden pek çok ilke ve davranışları Hz. Peygamber (sav)'in kılavuzluğunda değişikliğe uğrayarak pratiğe dönüşmesi mümkün olmuştur.

Hz. Peygamber (sav)'in Kur'an'ı tebliğ görevinin ve uygulamaları ile sözünün ettiğimiz model vasfının tabii bir neticesi olarak sünnet, bizzat hayatın içinde yer almış ve her dönemde güncelliğini sürdürmüştür. Özellikle ictihadın temel iki rüknü olması bakımından Kur'an ile sünnet arasındaki ilgi, karşılıklı etki ve yetki sürekli sorgulanmış, "Kur'an-Sünnet Münasebeti", "ilişkisi", "ikizliği", "bütünlüğü", "birlikteliği" gibi başlıklarla ele alınmıştır.

İlk bakışta son derece doğal görünen bu tablo, Kur'an-Sünnet münasebetinin boyutları ve sınırı bağlamında çeşitli tartışmalara ve görüş ayrılıklarına neden olmuştur. Mesele genellikle "Hanefilere göre", "Şâfiîlere göre" gibi mezhebin genel görüşü esas alınarak değerlendirilmektedir. Konunun bizzat dört mezhep imamı tarafından nasıl algılandığı ve ictihadlarına nasıl yansıdığı da merak edilen bir husustur. Elbette ictihadın bir parçası olarak bu kadar önemli ve her dönem ilim ehlini meşgul etmiş bir konuya müctehid imamların kayıtsız kalması düşünülemez.

Dört mezhep imamının Kur'an-Sünnet münasebeti hakkındaki görüşlerini "Sünnetin Delil Oluşu" ve "Kur'an-Sünnet Münasebeti" olmak üzere iki ana başlık altında incelemek mümkündür.

1. Sünnetin Delil Oluşu

Kur'an ve sünnetin normatif değeri konusunda mezhep imamları arasında herhangi bir ihtilaf bulunmamaktadır. Bu nedenle Kur'an ve Sünnet, dört mezhep imamının ictihadlarının mihrinde yer alır.

Kronolojik olarak ele alırsak dört mezhep imamından ilki olan Ebu Hanife h. 80 yılında Kûfe'de doğmuş, Emevi devrini yaşamış, Abbasi dönemini görmüş, pek çok ihtilafın ve çekişmenin şahidi olmuştur. Muhammed Ebu Zehra'nın ifadesiyle; "İslâm fıkıh tarihi, Ebû Hanîfe gibi methedenleri ve tenkit edenleri çok olan başka birini daha

tanımamıştır.”¹ Ebu Hanife, “Re’y Ehli” ve “Eser Ehli” olmak üzere iki kategoride değerlendirilen fıkıh ekollerinden ilkinde nisbet edilmiştir. Kıyas metodunu kullanması nedeniyle muhalifleri tarafından re’y ehli olarak tenkid edilen Ebû Hanife’nin, sünnete gereken değeri vermediğine dair iddiaların gerçeği yansıtmadığı hem kendi sözlerinden hem de hakkında yazılmış eserlerden² anlaşılmaktadır.³

“Rasulullah (sav)’den gelen başımız gözümüz üzerine”⁴ diyen İmam-ı Azam Ebû Hanife’nin şu sözleri ichtihadında takip ettiği metodu göstermektedir: “Ben Allah’ın kitabını esas alıyorum. Onda bulamazsam Rasulullah’ın sünneti ile hükmediyorum. Onlarda bulamadığım zaman sahabilerin sözleri ile hüküm veriyorum. Sahabilerden istediğim kimsenin sözünü alıyor ve onların sözünden çıkmıyorum. Ancak iş, İbrahim (en-Nehâî), Şa’bî, İbni Sirin, Ata’ (b. Ebî Rabâh)’a gelince onlar nasıl ichtihad yapıyorlarsa bende onlar gibi ichtihad yapıyorum.”⁵

“Kıyası nassa takdim ettiğimizi söyleyen kimse bize iftira etmiştir. Nassdan sonra kıyasa ihtiyaç kalır mı hiç” diyerek tepki göstermiş, kıyasa ancak “bir meselede kitab, sünnet ve sahabe hükmü bulunmaması halinde yani ‘şiddetli bir zaruret’ durumunda” başvurduğunu ifade etmiştir.⁶

Ebu Hanife’nin öğrencilerinden ve onun ichtihad metodunu en iyi bilenlerden biri olan Ebu Yusuf da aynı konuya dikkat çekerek şu haberi nakleder: “Ebu Hanife’nin şöyle dediğini işittim: Sika râvilerle Nebi (sav)’den hadis geldiği zaman onu tutar alırlar. Eğer ashabından gelmişse onların sözlerinden de çıkmayız, tabiinden gelirse onlarla tartışırız/rekabet ederiz.”⁷ Diğer taraftan Ebu Yusuf “Ebu Hanife’ye bir mesele geldiğinde ‘bu konuda bir haber (rivayet) bilen var mı?’ diye sorar, biz bildiklerimizi

1 Muhammed Ebu Zehra, *Ebu Hanife Hayatuhu ve Asruhu ve Ârâuhû ve Fıkhuhu*, (Kahire:Dârul-Fikrîl Arabî, 1991), 50.

2 Muhammed Zahid el-Kevserî, *Te’nîbu’l-Hatîb alâ mâ sâkahu fî Tercemeti Ebî Hanîfe mine’l-Ekâzîb*, (Kahire: Matbaatul Envâr,1942,) 32-34; İbn Hacer el-Heytemî de, Ebû Hanife hakkında “*Hayrâtul-Hisân fî Menâkıbi’l-İmâm Ebî Hanîfe en-Nu’mân*” isimli eserini yazmış ve bu eseri kaleme almasına Bağdadî’nin ve İbnü’l-Cevzi’nin Ebu Hanife hakkındaki olumsuz sözlerini gerekçe göstermiştir. Bkz. İbn Hacer el-Heytemî, *Fıkhu Sultanı İmam-ı Azam Ebu Hanife*, çev. Manastırlı İsmail Hakkı, (İstanbul:Semerkand, 2009), 75-78. Ayrıca bkz. Muhammed Abdurresîd en-Nu’mânî, *Mekânetü’l-İmâm Ebî Hanîfe fi’l-Hadîs*, (Beyrut:Dârul-Beşâiri’l-İslâmiyye, 1416.), 21.

3 Bkz. Muhammed Zahid el-Kevserî, *Hanefî Fıkhu’nın Esasları*, çev: Abdulkadir Şener-Cemal Sofuoğlu, Ankara: TDV Yayınları, 1991), 7-13; Hayrettin Karaman, *İslam Hukukunda İctihad*, (Ankara: DİB Yayınları, 1985.) 136-140.

4 Makdisî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Abdilhâdî ed-Dımaşkî, *Menâkıbu’l-Eimmeti’l-Erbaa*, thk. Süleyman Müslim el-Hurşid, (Beyrut:Dârul Müeyyed, ts.), 68; Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehebî et-Türkmânî, *Menâkıbu’l-İmâm Ebi Hanife ve Sahibeyhi Ebu Yusuf ve Muhammed b. el-Hasan*, thk. Zahid el-Kevserî-Ebul Vefa el-Efgani, (Haydarâbâd: Lecnetu İhyâu’l-Meârifî’n-Nu’mâniyye, 1409), 33-34.

5 Zehebî, *Menâkıbu’l-İmâm Ebi Hanife*, 32; İbn Hacer, Ebû’l-Fadl Ahmed b. Ali b. Hacer el-Askalânî, *Tehzibu’t-Tehzib*, (Kahire: Dârul-Kitabi’l-İslâmî,1414), 10/ 449.

6 Şa’rânî, Abdülvehhâb b. Ahmed b. Alî eş-Şa’rânî el-Mısırî, *Kitâbu’l-Mîzân (el-Mîzânü’l-kübrâ)*, thk. Abdurrahman Umeyra, (Beyrut:Alemu’l-Kütüb, 1409/1989), 1/ 224.

7 İbn Abdilberr, Ebu Omer Yusuf b. Abdillâh en-Nemiri el-Endelusi, *el-İntika fî Fedaili’l-Eimmeti’s-Selaseti’l-Fukaha*, (Halep:Mektebetül Matbûatil İslamiyye, 1997.), 266; Ebu Zekeriyya Yahya b. İbrahim es-Selemasi, *Kitabu Menazili’l-Eimmeti’l-Erbaati*, thk. Mahmud b. Abdurrahman Kadh, (Medine:Camiatü’l-İslamiyye, 2002.), 170.

o da bildiğini söylerdi. Eğer rivayetlerde iki görüş varsa çoğunluğun görüşünü alırdı. Eşit veya birbirine yakın ise bakar ve birini tercih ederdi.” derken⁸ Ebu Hanife'nin hem sünnete verdiği değere hem de rivayeti kıyasa tercih ettiğine şahitlik etmektedir. Yahya b. Âdem'in (ö. 203/818) “Ebu Hanife'nin elinde Rasûlullah'tan (sav) bir hadis varken başka bir şeye bakmazdı”⁹ sözleri de aynı şekilde Ebû Hanife'nin içtihadında sünnetin yerini göstermektedir.¹⁰ “Allah'ın dini hakkında re'yle söz söylemekten kaçınınız ve Sünnete ittibaya sarılınız ondan çıkan dalalete düşer”¹¹ diyen Ebu Hanife'ye nisbet edilen *Müsned*'lerin,¹² O'nun içtihadında delil olarak kullandığı rivayetlerden oluştuğu da gözden uzak tutulmamalıdır. Sünneti, insanlara öğretilen şeylerin en faziletlisi olarak niteleyen¹³ Ebû Hanife'nin sünnete/hadise gereken değeri vermediğini söylemek büyük haksızlık olacaktır.

Müctehid imamlardan Mâlik b. Enes, h.93 yılında Medine'de doğmuş ve h.179 tarihinde yine Medine'de vefat etmiştir. “Hicret yurdunun imamı” olarak anılan İmam Mâlik, dönemin meşhur hocalarından ders almıştır. Medine'de re'y fikhinin temsilcisi Rabi'atü'r-Re'y'den fıkıh ilmini, her fırsatta övgüyle söz ettiği hocası Abdurrahman b. Hürmüz'den sünnet ve kıraat bilgisini tahsil etmiş, İmam Cafer Sâdık, Nâfi', Said b. el-Müseyyib ve İbn Şihâb ez-Zühri gibi önemli isimlerden hadis almıştır.¹⁴ Yüze yakın hocadan ders almışsa da, dönemin köşe taşları diyebileceğimiz bu isimler bile İmam Mâlik'in fıkıh ve sünnete dair müktesebatının ne kadar zengin bir kaynağa dayandığını göstermektedir.

İmam Mâlik ilim tahsilini büyük fedakarlıklarla devam ettirmiş, birikimini, olgunluk yaşlarından sonra, Hz. Peygamber (sav)'in mescidinde hadis ve fıkıh alanındaki ders meclisleri ile paylaşmaya başlamıştır.

İmam Mâlik'in icthad metodu da sırasıyla Kur'an, sünnet, icma ve re'y olmak üzere dört temele dayanmaktadır.¹⁵ Bir başka ifade ile İmam Mâlik hüküm istinbatında öncelikle kitaba başvurmakta, aradığı cevabı bulamazsa sünnete yönelmektedir. O sünneti, Hz. Peygamber (sav)'in hadislerini, sahabi fetvalarını ve

⁸ Makdisî, *Menâkıbu'l-Eimmeti'l-Erbaa*, 68.

⁹ Makdisî, *Menâkıbu'l-Eimmeti'l-Erbaa*, 68.

¹⁰ Ebu Hanife'nin hadis ve sünnet karşısındaki genel tutumu için bkz. İsmal Hakkı Ünal, *İmam Ebu Hanife'nin Hadis Anlayışı ve Hanefî Mezhebinin Hadis Metodu*, (Ankara:Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1994.), 66.

¹¹ Şa'rânî, *Kitâbu'l-Mizân*, 1/ 207.

¹² Bk. Ebû Hanîfe, Ebû Hanîfe Nu'mân b. Sâbit b. Zûtâ b. Mâh, *Müsned*, thk. Ebû Muhammed el-Asyûtî, Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2008.

¹³ Ebû Hanîfe, *Risâletü ilâ Osman el-Bettî*, çev. Mustafa Öz, “İmam-ı Azam'ın Beş Eseri”, (İstanbul: Kalem Yayıncılık, 1981), 81.

¹⁴ İmam Mâlik'in Muvatta'da kendilerinden rivayette bulunduğu hocaları için bkz. İbn Halfûn Muhammed b. İsmâil b. Muhammed el-Endelüsî, *Esmâu Şuyhi'l-İmam Mâlik b. Enes*, thk. Muhammed Zeynühum Muhammed Azb, (Kahire:Mektebetü's- Sekafeti'd-Dîn, ts.), 39-255.

¹⁵ Kadı İyaz, Ebü'l-Fazl İyâz b. Mûsâ b. İyâz el-Yahsubî, *Tertîbü'l-Medârik ve Takrîbü'l-Mesâlik li-Ma'rifeti A'lâmi Mezhebi Mâlik*, thk. Muhammed Tâvit et-Tancî, (Fas:el-Memleketü'l-Mağrib Vuzâratil'l-Efkâf ve Şuûni'l-İslâmiyye, 1403/1983), 1/59.

hükümlerini, Medinelilerin uygulamasını içine alan geniş kapsamlı bir kavram olarak değerlendirmektedir. Sünnetten sonra da kıyas gelmektedir.¹⁶

Şunu da ifade etmek gerekir ki, İmam Mâlik'in ictihadında da Kur'an'dan sonra başvurulacak ikinci otoritenin sünnet olduğu anlaşılmalı birlikte, onun sünnet anlayışı ve kullandığı terminolojiye dair değerlendirmeler uzun bir bahis oluşturmaktadır. Bu konudaki tartışmalar genellikle ictihadında Medinelilerin amelini sünnet/hadise tercih ettiği iddiaları etrafında cereyan etmektedir.¹⁷ İmam Mâlik'in Leys b. Sa'd (ö. 175/791) ile olan ihtilaflarının esası da Medinelilerin ameli konusuna dayanmaktadır.¹⁸ Yapılan değerlendirmeler İmam Mâlik'in sünnet/hadise değer vermediği anlamına gelmemekte, sünnet kavramının içeriği ve boyutları ile ilgili kavramsal bir ihtilafı söz konusu etmektedir. Nitekim onun, kendi alanında tedvin edilmiş ilk hadis mecmuası olan ve 1720 rivayet içeren Muvatta'da her bir bölüme hadis ile başlaması, 819 merfu rivayetin sadece üçünü terketmiş¹⁹ olması; sünnet/hadise yaklaşımı hakkında yeterince fikir vermektedir. Hadis rivayetindeki titizliği ise bilinen hususlardandır.²⁰ Onun şekli rivayetten ziyade rivayetin doğru anlaşılması ya da fikhî ile ilgilendiğine de işaret etmek gerekir. Zira, rivayetin doğruluğu, şarttır; rivayetin doğru anlaşılması ise, zorunlu bir sonuçtur.²¹

İmam Mâlik'in Medine'lilerin ameli veya icmainsine atfettiği önem değerlendirilirken Medine'lilerin ictihada dayalı amellerinin değil, Hz. Peygamber'den (sav) itibaren nesilden nesile aktararak uygulayageldikleri amelin kastedildiğine dair görüş²² ile "Medinelilerin ameli veya icmainsinin" tüm zamanları kapsamadığı, bununla Hz. Osman'ın şehid edilmesine kadar Medine'de yerleşik olan uygulamanın esas alındığına dair görüş te dikkatten uzak tutulmamalıdır.²³

¹⁶ Muhammed Ebu Zehra, *İslâm'da İtikadi, Siyasi ve Fikhî Mezhepler Tarihi*, çev. Abdülkadir Şener, (İstanbul: Hisar Yayınevi, 1978), 293; Emin el-Hûlî, *Mâlik-Tecârubu Hayâh*, (Kahire: Vezâretu's-Sekâfe ve'l-İrşâd, Müessesetu'l-Mısriyyeti'l-Âmme, ts.), 370.

¹⁷ Muhammed Mustafa el-Azamî, *İslam Fikhî ve Sünnet*, çev. Mustafa Ertürk, (İstanbul: İz Yayıncılık, 1996.) 60-86; 103-109; Muhammed Yusuf Guraya, *Sünnetin Neliği Sorununa Metodik Bir Yaklaşım-Mâlik'in Muvatta'ı Özelinde*, çev. M. Emin Özaşar, (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 1999.), 71; M. Emin Özaşar, *Hadisi Yeniden Düşünmek*, (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 1999.), 43-61; Yavuz Köktaş, "Bazı Yeni Sünnet Tanımları Üzerine", *Divan: Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi*, 2002/1, (2002), 109; Yasın Dutton, "Sünnet, Hadis ve Medine Ameli", çev. Yavuz Köktaş, *Dinbilimleri Akademik Araştırmalar Dergisi*, 2/4, (2002), 198; Muhammed Yusuf Musa, "İmam Mâlik ile Leys b. Sa'd Arasındaki İhtilaf ve Yazışma", çev. Abdülkadir Şener, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 16/1, (1968), 131-154.

¹⁸ Musa, Muhammed Yusuf, "İmam Mâlik ile Leys b. Sa'd Arasındaki İhtilaf ve Yazışma", 139.

¹⁹ Azamî, *İslam Fikhî ve Sünnet*, 103.

²⁰ Abdülaziz b. Şah Veliyyullah ed-Dihlevî, *Büstanu'l-Muhaddisin*, çev. A. Osman Koçkuzu, (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 986.) 21-22.; Muhammed Ebû Zehra, *İslâm'da İtikadi, Siyasi ve Fikhî Mezhepler Tarihi*, 393.

²¹ Dutton, Yasın, "Sünnet, Hadis ve Medine Ameli", 198.

²² Kadı İyaz, *Tertibü'l-Medârik*, 1/24.

²³ İbn Teymiyye, Takıyyüddîn Ahmed b. Teymiyye el-Harrânî, *Mecmu'atu'l-Fetâvâ*, (Mansûra: Daru'l-Vefâ, 2005), 20/166.

Kendisini muhaddis ve fakih dışında başka bir vasıfla nitelememiş²⁴ olan İmam Mâlik'in sünnete atfettiği değeri gösteren ifadelerinden biri, "sünnet Nuh'un gemisidir. Ona binen kurtulur, binmeyen ise boğulur"²⁵ sözüdür. Yine "sakın sünnete karşı gelmeyin. Ona itaat edin"²⁶ sözü ona aittir. Bir soruya "Hz. Peygamber şöyle söyle buyurmuştur" diyerek cevap vermiş, soruyu soran kimse "peki siz ne diyorsunuz?" deyince; "O'nun emrine aykırı davrananlar, başlarına bir bela gelmesinden veya kendilerine çok elemli bir azap isabet etmesinden sakınsınlar"²⁷ ayeti ile karşılık vermiştir.²⁸ Bu sözler de onun sünnete yüklediği değer ve anlamı yansıtmaktadır.

Hicretten sonra 150-204 yılları arasında yaşayan ve "Nâsıru's-Sünne" olarak isimlendirilen, Şâfiî'nin²⁹ fıkhında da sünnet önemli bir yer tutar. Gerek *el-Ümm*'ünde gerekse *er-Risâle*'sinde sünnetin huciyeti üzerinde önemle durmuştur. Doğrudan talebesi olduğu İmam Mâlik'in fıkhını kendisinden alan, Ebu Hanife'nin fıkhına da İmam Muhammed vasıtasıyla muttali olan İmam Şâfiî *er-Risâle*'sinde sünnetin hucet oluşuna çok sayıda ayeti³⁰ delil gösterir ve şöyle der: "...kısaca, Allah insanlara hem kendi emrine hem de peygamberinin emrine uymalarını farz kıldığını, peygamberine itaatin kendisine itaat olduğunu bildirmiştir."³¹ Şâfiî ayrıca sünnetin hucet oluşuna hadislerden de delil getirerek: "...Allah, onun sünnetlerine uyup uymama konusunda insanlar için bir seçenek bırakmamıştır" der.³² Diğer imamların usulü, talebeleri vasıtası ile kayıt altına alınmışken,³³ İmam Şâfiî, ictihad usulünü bizzat kendisi kaleme

²⁴ Muhammed Ebû Zehra, *Mâlik-Hayatuhû ve Asruhû ve Ârâuhû ve Fıkhuhû*, (Kahire:Mektebetül Mısriyye, ts.) 156.; İbn Halfûn, *Şüyuhu'l-İmam Mâlik* isimli eserinin mukaddimesinde İmam Mâlik'in ilmi, güvenilirliği vb. diğer hususiyetleri hakkındaki görüşlere geniş olarak yer vermiştir. Bkz. İbn Halfûn, *Esmâu Şuyuhi'l-İmam b. Enes*, 22-38.

²⁵ Hatib el-Bağdadi, Ebû Bekr Ahmed b. Alî b. Sâbit el-Bağdâdî, *Târîhu Bagdâd*, thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf, (Beyrut: Daru'l-Garbi'l-İslâmî, 1422/2001), 8/309; Süyûtî, Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Süyûtî, *Miftâhu'l-Cenne fi'l-İhticaci bi's-Sünne*, (Mısır: İdâretu't-tibâti'l-münâriyye, ts.), 53.

²⁶ Süyûtî, *Miftâhu'l-Cenne*, 43.

²⁷ en-Nûr, 24/ 63.

²⁸ Lâlekâî, Ebû'l-Kâsım Hibetullâh b. el-Hasen b. Mansûr el-Lâlekâî, *Şerhu usûli i'tikâdi Ehli's-sünne ve'l-cemâ'a*, thk. Neşet b. Kemal el-Mısırî, (Kahire: Daru'l-İslamiyye, 1341/2010), 1/273; İbn Abdilberr, Ebû Ömer Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed b. Abdilberr en-Nemerî, *et-Temhîd limâ fi'l-Muvaţta' mine'l-me'ânî ve'l-esânîd*, thk. Mustafa Ahmet el-Ulvâ, (Mağrib: Vüzâratu'l-Umûmî'l-Evkâf , ve's-Şuûni'l-İslâmiyye, 1387), 8/ 411.

²⁹ Mizzî, Cemalüddin Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdurrahmân b. Yûsuf el-Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl fi esmâ'ir-ricâl*, thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf, (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1992.), 24/374; Zehebî, Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehebî et-Türkmânî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ'* thk. Şuayb el-Arnaut, (Beyrut:Müessesetü'r-Risâle, 1402/1982), 10/47.

³⁰ Nisa,4/59, 80; 33/Ahzab, 33/36. Diğer ayetler için bkz. Şâfiî, Muhammed b. İdrîs b. Abbâs eş-Şâfiî, *er-Risâle*, thk. Ahmed Muhammed Şakir, (Mısır: Matbaatü Mustafa Elbânî el-Halebî, 1357/1938), 73-85.

³¹ Şâfiî, *er-Risâle*, 85.

³² Şâfiî, *er-Risâle*, 88-89.

³³ Talebeleri veya takipçileri tarafından tespit edilip imamlara nispet edilen usulün ne kadar mezhep imamlarına ait olduğu konusu ayrıca tartışılabilir. Ebu Hanife'nin usulü hakkında değerlendirme için bkz. Metin Yiğit, "İlk Dönem Hanefî Kaynaklarına Göre Ebû

almıştır. O'nun *er-Risâle*'si günümüze ulaşan en eski Fıkıh Usulü eseri olarak bilinmektedir.

Şâfiî söz konusu eserinde icthad metodunu şu sözleriyle açıklamaktadır: “İlmin kaynağı Kitap, sünnet, icma, sahabîlerden intikal eden şeyler ve bunlara kıyastır”³⁴ Şâfiî “Kitap-Sünnet-İcma-Kıyas” şeklindeki şer’î delil sıralamasını *er-Risâle*'de tekraren ifade etmektedir.³⁵

Şâfiî'nin sözlerinden sahabe görüş ve uygulamalarını sünnet olarak görmediği anlaşılabilir. Nitekim ihtilaf halindeki sahabe sözleri hakkında “Sahabîlerin bu tür sözlerinden Kitap, sünnet veya icma’ya uygun düşeni ya da kıyas açısından doğru olanı kabul ederiz” demektedir.³⁶

Yaşadığı dönem (h.164/780-241/855) itibarıyla müctehid imamların sonuncusu olan Ahmed b. Hanbel³⁷ ehl-i hadis olarak tanınır. Dihlevî (ö. 1239/1824) onu “hadis ehli içerisinde yeri en büyük olan, hadis mertebelerini en iyi bilen ve fıkıh bakımından da en derin olanıdır”³⁸ diyerek hadis ehline mensup imamların örneği olarak gösterir. Tabiatıyla icthadında sünnetin yeri tartışılmayacak şekilde açıktır. Her ne kadar müctehid imamların her biri kendi “mihne” sini yaşamışsa da, tarihi bir olgu olan “mihne” den söz edildiğinde ilk akla gelen imam daima Ahmed b. Hanbel olmuştur.

Ahmed b. Hanbel’in icthad metodu ve usulüne dair görüşleri onun sözleri ve fetvalarından hareketle öğrencileri tarafından tesbit edilmiştir. Aynı ekolden olan İbn Kayyim el-Cevziyye onun metodunu beş asıl olarak izah eder: Buna göre beş asıldan birincisi: naslar (Kur’an ve Sünnet), ikincisi: sahabe fetvaları, üçüncüsü: sahabenin ihtilafı halinde tercihen onlardan birinin görüşü, dördüncüsü: mürsel hadis, beşincisi ise: zarurete binaen kıyastır.³⁹

Ahmed b. Hanbel’in şu sözleri onun sünnete dair görüşlerini özetlemektedir: “Bizde usulü’s sünne; Resulullah (sav)’ın ashabının üzerinde olduğu yolu tutmak, onlara uymak ve bidatleri terketmektir. Zira her bidat dalalettir... Aynı şekilde husumeti, heva ehli ile birlikte oturmayı, münazarayı, cidalı ve din hususunda husumetleri terk etmektir. Bize göre Sünnet, Resulullah (sallallahu aleyhi ve sellem)’in âsârıdır. Sünnet Kur’an’ın tefsiri ve delilleridir. Sünnette kıyas olmaz, hiçbir amel onun emsali değildir. Sünnet akıl ve heva ile idrak edilemez. O, ittihadır ve hevayı

Hanîfe'nin Usûl Anlayışında Sünnet”, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, 19/2012, 70-76; Musa Günay, “Hanefî Usûlündeki Bazı Prensiplerin İmam Ebû Hanîfe'ye Nispetinin Değerlendirilmesi”, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, 19/2012, 299-325

³⁴ Şâfiî, *er-Risâle*, 508.

³⁵ Şâfiî, *er-Risâle*, 39, 476, 508, 598, 599.

³⁶ Şâfiî, *er-Risâle*, 596-597.

³⁷ Ahmed b. Hanbel hakkında bkz. Hatib el-Bağdadi, *Târîhu Bağdâd*, 4/412-422; İbnu'l-Cevzi, Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed el-Bağdâdî, *Menâkıbu'l-İmam Ahmed b. Hanbel*, thk. Abdullah b. Muhsin et-Turkî, (Kahire: Dâru Hırc, 1409), 169-170; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 11/177-357; Hayreddin Karaman, “Ahmet b. Hanbel’in Fıkıh İlmindeki Yeri”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 2/80-83. (İstanbul: TDV Yayınları, 2001).

³⁸ Şah Veliyyullâh Dihlevî, *İslâm Düşünce Rehberi* (Huccetullâhi'l-Bâliğa), çev. Mehmet Erdoğan, (Ankara: Yenişafak Gazetecilik, 2003), 1/445.

³⁹ İbn Kayyim el-Cevziyye, *İ'lâmu'l-Muvakki'in an Rabbi'l-Âlemîn*, (Riyad: Dâru İbnu'l-Cevzî, 1423), 2/50.

terketmektir.⁴⁰ Ona göre; sünnete tabi olmak kurtuluştur⁴¹ ve zayıf da olsa hadis reyden öncedir.⁴²

Sünnetin dört mezhep imamı tarafından hucet kabul edildiğini söylemek, aralarında ihtilaf olmadığı anlamına gelmemelidir. Delil olabilecek haberlerde aranan şartların farklılığı, nakledilen haberi anlamadaki fark, lafzı esas alma ya da maksada öncelik verme, Kur'an'a nazaran konumu gibi hususlar imamlar arasında ihtilafa sebep olmuştur. Biz bu konulardan sadece Kur'an-Sünnet münasebeti ile ilgili görüşlerine dikkat çekeceğiz.

2 . Kur'an-Sünnet Münasebeti

Kur'an-Sünnet münasebeti konusunu şu başlıklar altında değerlendirmek mümkündür:

A-Delil olmadaki derecesi bakımından sünnetin Kur'an'a göre konumu

B-Hüküm koymada Kur'an-Sünnet Münasebeti

C-Kur'an-Sünnet arasında nesh meselesi

D-Sünnetin Kur'an'a arzı

2.1. Delil olmadaki derecesi bakımından sünnetin Kur'an'a göre konumu

Müctehid imamların sünneti şer'î bir delil olarak kabul etme konusunda ittifak halinde oldukları bilinmektedir. Diğer taraftan sünnet, Kur'an'dan sonra mı yoksa onunla birlikte aynı derecede bir delil olarak mı ele alınmalıdır? sorusunun bir cevabı olmak üzere, dört imamın sözlerine ve icthadlarına baktığımızda aynı kanaatte olmadıkları görülmektedir.

Ebu Hanife'nin konu hakkındaki görüşünü şu sözleri net olarak ortaya koymaktadır: "Ben Allah'ın kitabını esas alıyorum. Onda bulamazsam Rasulullah (sav)'in sünneti ile hükmediyorum. Onlarda bulamadığım zaman sahabe'nin sözleri ile hüküm veriyorum..."⁴³ bu ifadelerden de anlaşılacağı gibi Ebu Hanife sünneti Kur'an'dan sonra ikinci derecede delil olarak değerlendirmektedir.

İmam Mâlik'in konu ile ilgili görüşlerini, Ebu Zehra'nın tespitlerine göre şöyle özetlemek mümkündür: Hicret yurdunun imamı öncelikle Allah'ın kitabına sarılmakta, eğer aradığı nassı Kur'an'da bulamazsa sünnete yönelmektedir. Ona göre sünnet Hz. Peygamber'in hadislerini, sahâbilerin verdiği hükümleri ve Medinelilerin uygulamasını içine alan geniş bir kavramdır. Bu çeşitli yönleriyle sünnetten sonra kıyas gelir.⁴⁴ İmam Mâlik "açık nassı" ile olsun, "işareti" ile olsun, "tenbihi" ile veya "mefhumu" ile olsun; Kitaptan anlaşılan her türlü mana ile amel etmekte, Kitab (Kur'an)ı hadise ve diğer delillere tercih etmektedir. Sünnete Kur'an'dan hemen sonra ikinci sırada yer veren İmam Mâlik, ahad haberi mütevatir ve meşhur haberden ayrı tutarak, re'y esasına dayalı olarak geliştirdiği "Medinelilerin ameli" prensibini ahad

⁴⁰ Lâlekâî, *Şerhu usûli i'tikâdi Ehli's-sünne*, 1/256; İbn el-Cevzi, *Menâkıb*, 230.

⁴¹ İbn el-Cevzi, *Menâkıb*, 230.

⁴² İbn Hazm, Ebû Muhammed Alî b. Ahmed b. Saîd b. Hazm el-Endelüsî, *el-Muḥallâ bi'l-âsâr fî şerḥi'l-Mücellâ*, thk. Abdulgaffâr Süleyman el-Bündârî, (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye,1424/2003), 1/87.

⁴³ Zehebî, *Menâkıbu'l-İmam Ebi Hanife*, 34.

⁴⁴ Muhammed Ebû Zehra, *İslâm'da İtikadi, Siyasi ve Fıkḥî Mezhepler Tarihi*, 264, 297.

haberlere tecih etmiştir. Zira O, Medine'lilerin uygulamalarını Hz. Peygamber'den yapılmış bir nakil gibi değerlendirmektedir.⁴⁵

Delil olma derecesi bakımından sünnetin Kur'an'a göre konumu konusunda Şâfiî'nin sözleri dikkate değer mahiyettedir. O, Kur'an ve sünneti beyan bakımından aynı görür.⁴⁶ Onun "Asl Kur'an ve Sünnettir"⁴⁷, "Hz. Peygamber'in sünnetindeki her şey, Allah'ın (cc) Kitab'ındaki hükümler hakkında bir beyandır. Allah'ın (cc) Kitabında yer alan farzları, Allah'ın (cc) emri olarak kabul eden, Onun Peygamberi'nin sünnetlerini de kabul etmiştir; Kim Peygamber'in hükmünü kabul ederse, Allah'ın (cc) emrini kabul etmiş olur,....Allah'ın kitabındakileri ve Peygamber'in sünnetlerini kabul etmek, bunların her ikisinin de Allah'ın emri olduğunu kabul anlamına gelir."⁴⁸ sözleri, sünneti Kur'an ile aynı derecede delil olarak gördüğüne işaret etmektedir.

İmam Şâfiî'nin sünnet ile Kur'an'ı aynı derecede görme düşüncesini, sünnetin vahiy mahsulü olduğu görüşüyle birlikte mütalaa etmek gerekmektedir. Zira ona göre; Kur'an'da zikredilen hikmet, Hz. Peygamber'in kalbine ilham edilen şeydir ve onun sünnetini teşkil eder. Hz. Peygamber'e Kur'an olarak indirilen şey ise, Allah'ın kitabını teşkil eder.⁴⁹

Usul ve fetvalarının yazılmasına şiddetle karşı çıkan Ahmed b. Hanbel'in hüküm istinbatında takip ettiği metodunu daha önce de ifade ettiğimiz gibi talebeleri kaleme almışlardır. O'nun sünneti Kur'an ile birlikte mi yoksa Kur'andan sonra ikinci sırada bir delil olarak mı ele aldığına dair ifadeler çelişkilidir.

"Allah'ın Kitabı'ndan sonra Nebi (sav)'in sünneti ve ondan gelen hadisler, sonra Nebi'nin seçkin ashabından, onlardan sonra da tabiinden rivayet edilenler gelir..."⁵⁰ sözlerinden Ahmed b. Hanbel'in sünneti Kur'an'dan sonra başvurulacak kaynak olarak gördüğüne işaret etmektedir. Nitekim mezhebin şeyhi olarak bilinen⁵¹ İbn Kudame'nin delilleri; "Asıllar dörttür: Kitap-Sünnet-İcma'-aslî nefy üzerine oturtulan akıl delili"⁵² şeklinde sıralamasından da sünnetin kitaptan sonra ikinci derecede delil olduğu anlaşılmaktadır. Ancak, bir diğer Hanbeli alim İbnu'l Kayyim el-Cevziyye "Ahmed b. Hanbel'in fetvalarının üzerine bina edildiği asıllar" diyerek beş asıl saymakta ve "Onun fetvaları beş asıl üzerine bina edilmiştir. Birinci asıl: nass'lardır. O, nass bulduğu zaman mucibince fetva verir, başka bir şeye ya da kimseye iltifat etmez..."⁵³ "...ikinci asıl ise sahabenin fetvalarıdır..."⁵⁴ demektedir. İbn Kayyim el-Cevziyye delilleri bu şekilde sıralarken Ahmed b. Hanbel'in sünnet ile Kur'an'ı aynı derecede delil olarak gördüğüne delalet edecek bir üslup kullanmaktadır. Nitekim Ebu Zehra, Ahmed b. Hanbel'in hüküm istinbat usulünden bahsederken sünneti

45 Muhammed Ebû Zehra, *İslâm'da İtikadi, Siyasi ve Fikhî Mezhepler Tarihi*, 296.

46 Şâfiî, *er-Risâle*, 21.

47 Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 10/ 21.

48 Şâfiî, *er-Risâle*, 33.

49 Şâfiî, *er-Risâle*, 93.

50 İbn el-Cevzî, *Menâkıbu'l-İmam Ahmed b. Hanbel*, 230.

51 Bekir b. Abdullah Ebu Zeyd, *el-Medhalü'l-Mufassal ila Fikhî'l-İmam Ahmed b. Hanbel*, (Riyad: Dâru'l-Âsime, 1417), 1/204.

52 İbn Kudâme, Muvaffakuddîn Abdullah b. Ahmed b. Muhammed b. Kudâme el-Makdisî, *Ravdatü'n-nâzir ve cünnetü'l-münâzir fî usûli'l-fikh 'alâ mezhebi'l-İmâm Ahmed*, (Beyrut: Müessesetu'r-Reyyân, 1419/1998), 1/194.

53 İbn Kayyim el-Cevziyye, *İ'lâmu'l-Muvakki'în*, 2/50.

54 İbn Kayyim el-Cevziyye, *İ'lâmu'l-Muvakki'în*, 2/54.

“birinci ‘asl’ in ikinci yarısı” olarak tavsif etmektedir.⁵⁵ “Ahmed b. Hanbel’in “Sünnet Kur’an’ı tefsir eder ve onu beyan edicidir”⁵⁶, “Sünnet Kur’an’ın tefsiri ve delilleridir.”⁵⁷ sözlerini hatırlar ve eser/hadis ehlinde olduğunu nazar-ı dikkate alırsak Kur’an ve Sünneti aynı derecede delil olarak gördüğüne işaret eden sözlerin vakiya daha uygun olduğu söylenebilir.

Dört mezhep imamının fıkında sünnetin özel bir yeri olduğu kendi sözlerinden de anlaşılmaktadır. Sonuç olarak Kur’an ve sünnetin delil olma açısından derecelendirilişinin itibarî olduğunu söyleyebiliriz. Nitekim Kur’an ve Sünneti eşit değerinde delil olarak gördüğüne işaret ettiğimiz İmam Şâfiî “herkesin söz ve fiilini önce Allah’ın Kitabına, sonra da onun Peygamberinin sünnetine tabi kılması gerekir”⁵⁸ sözleri ile Kur’an ve sünnet arasında zımnen bir sıralama, derecelendirme yapmış olmaktadır. Şüphesiz mezhep imamlarının hepsi de sıhhatinden emin olduğu sünneti tereddütsüz kabul etmişlerdir. Konuyu etraflıca değerlendiren Sibaî de derecelendirmenin itibarî olduğuna işaret eder. Ona göre Kur’an metninin sübûtu kat’î olup hükümlere delaleti bazen kat’î, bazen zannîdir. Mütevatir dışındaki sünnetin sübutu ise zannî, delaleti bazen kati bazen zannîdir. Bu durumda sübutu zannî olan sünnetin mertebe bakımından sübutu kat’î olan kitaptan sonra geleceği tabiidir. Aynı şekilde sünnet bazen kitabı beyan, bazen de kitaba ziyade olarak gelir. Eğer beyan olarak gelirse itibar açısından beyan eden beyan edilenden sonra olacaktır. Eğer Kur’an’da olmayan bir konuda hüküm getiriyorsa delil olarak Kur’an’dan önce gelecektir.⁵⁹

Sübutu zannî olması bakımından ahad haberin Kur’an’dan sonra ikinci sırada olduğunda kuşku yoktur. Ancak icthad ve nassın anlaşılması açısından bakılınca sünnete başvurmak zorunludur. Zira nassın sünnet ile tahsis veya takyid edilmiş olması muhtemel olduğu gibi sünnetle sabit olan bir şerh veya beyan da bulunabilir. Bu durumda sünnet kitab ile müsavidir.⁶⁰

Şatibi ise durumu bir başka perspektiften değerlendirmekte ve sıralamayı değiştirmeyecek bir yorum yapmaktadır. Ona göre; sünnet, ya Kur’an’ı beyan etmekte ya da ona ilave bir hüküm getirmektedir. Beyan edici olması durumunda beyan edilene nisbetle ikinci derecede olması tabiidir. İlave hüküm getirmesi durumunda da sonuç değişmemektedir. Zira Kur’an’a bakılarak hükmün orada bulunamamasından sonra sünnete başvurulmuş olmaktadır. Bu ise Kur’an’ın mertebe olarak sünnetin önünde olduğunu gösterir ve Hanefîlerin “farz- vacip” ayırımı da, itibar açısından Kitabın sünnetten daha kuvvetli olduğu esasına dayanır.⁶¹

⁵⁵ Muhammed Ebû Zehra, *İbn Hanbel*, (Kahire: Darul Fikrîl Arabî, 2008), 139.

⁵⁶ Hatib el-Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. Alî b. Sâbit el-Bağdâdî, *el-Kifâye fî ‘ilmi’r-rivâye*, (Haydarabâd: Dâru’l-Meârifî’l-Osmaniyye, 1357), 15.

⁵⁷ Lâlekâî, *Şerhu usûli i’tikâdi Ehli’s-sünne*, 1/256.

⁵⁸ Şâfiî, *er-Risâle*, 198. (p.539.)

⁵⁹ Mustafa es-Sibâî, *es-Sünnetü ve mekânetühâ fi’t-teşrî’i’l-İslâmî*, (Beyrut: el-Mektebetü’l-İslâmî, 2000), 412.

⁶⁰ Mustafa es-Sibâî, *es-Sünnetü ve mekânetühâ*, 414.

⁶¹ Şâtibî, Ebû İshâk İbrâhîm b. Mûsâ b. Muhammed el-Lahmî eş-Şâtibî, *el-Muvâfakât*, thk. Ebû Ubeyde Meşhûr b. HasanÂli Süleyman, (el-Huber: Dâru İbn Affân, 1417/1997), 4/294.

Netice itibariyle başvurulacak ilk kaynak olması bakımından Kitab birinci sırayı almakta ancak, onun, doğru anlaşılıp üzerine hüküm bina edilmesi sünnet ışığında gerçekleşmektedir.

2.2. Hüküm koymada sünnetin Kur'an-ı Kerim' e göre konumu

Bir hidayet rehberi olarak gönderilen Kur'an elbette anlaşılmalıdır. Onu en iyi anlayan da tebliği ile görevli olan Hz. Peygamber'dir. Zira tebliğde bulunanın tebliği ettiği şeyi anlamaması düşünülemez. Bu itibarla sünnetin kitabı açıklaması, peygamberin tebliği ve tebyin görevinin tabîi sonucudur.

Hüküm koyma açısından sünnetin Kur'an'a göre konumu genellikle; a. "Kur'an'ı te'yid eden sünnet, b. Mutlakını takyîd, mücmelini tafsîl veya âmminı tahsis yoluyla Kur'an'ı beyan eden sünnet c. Kur'an'da hükmü bulunmayan hususlarda hüküm koyan sünnet" olmak üzere üç başlıkta değerlendirilir. Esas itibariyle bu taksim İmam Şâfiî tarafından yapılmış,⁶² daha sonraki asırlarda da hemen hemen aynı şekilde değerlendirilmiştir.⁶³ Ebu Hanife'nin böyle bir tasnif yaptığı bilinmemekle birlikte, ondan alıntı yapan ilk dönem Hanefî kaynaklarının buna uygun örnekler içerdiği söylenebilir.⁶⁴

Kur'an-ı Kerim'de mücmel olarak emredilmiş olan namazın kaç rekat veya nasıl kılınacağı sünnetle beyan edildiği gibi, hac emrinin nasıl yerine getirileceği de yine sünnet ile açıklanmıştır. Zekat, oruç vb. bu konudaki örnekleri çoğaltmak mümkündür. Sonuç itibari ile Mezhep imamlarının sünnetin kitabı beyan görevi konusunda herhangi bir ihtilafı söz konusu değildir.

Hadisler hakkında olumsuz fikir beyan eden kişiyi azarlayarak "Şayet sünnet olmasaydı hiçbirimiz Kur'an'ı anlayamazdık" sözleri ile⁶⁵ sünnetin kitaba nazaran beyan görevini açık biçimde dile getiren Ebu Hanife'nin; namazların vakitleri, kılınışı, namazı bozan şeyler, namazın farzları, vacipleri, sünnetleri gibi hükümlerini sünnetin beyanına dayanarak verdiği ortadadır.

İmam Mâlik'e göre sünnet, Kur'an'ın hükümlerini teyit edip açıkladığı gibi yeni hükümler de koyar. Kur'an ile çelişmesi durumunda öncelikle Kur'an'ın zahirine göre davranan İmam Mâlik, icmâ, Medine ehlinin ameli veya kıyasla takviye edilmesi yahut mütevâtir olması gibi durumlarda sünnetin Kur'an'ın umumunu tahsis ve mutlakını takyîd ettiği görüşündedir.⁶⁶

⁶² Şâfiî, *er-Risâle*, 91-92.

⁶³ Bk. Süyûtî, *Miftâhu'l-Cenne fi'l-İhticac bi's-Sünne*, 14; Mustafa es-Sibâî, *es-Sünnetü ve mekânetühâ*, 414-415; Accâc, Muhammed Accâc el-Hatîb, *es-Sünne kable't-tedvîn*, (Kahire: Mektebetü Vehbe, 1408/1998) 23-24; Abdülganî Abdülhâlık, *Hucciyetü's-Sünne*, (B.y.:Dâru'l-Vefâ, 1407/19087), 496-497.

⁶⁴ Metin Yiğit, "İlk Dönem Hanefî Kaynaklarına Göre Ebû Hanîfe'nin Usûl Anlayışında Sünnet," adlı makalesinde Kur'andaki mücmel, mücmel, âm ve hâss gibi ifadelerin sünnetle açıkladıklarını zikrettikten sonra Allah isminin söylenmeden kesilen hayvanların yenilmemesini örnek vermektedir. Bkz. Metin Yiğit "İlk Dönem Hanefî Kaynaklarına Göre Ebû Hanîfe'nin Usûl Anlayışında Sünnet," 107-108.

⁶⁵ Şa'rânî, *Kitâbu'l-Mizân*, 1/207.

⁶⁶ Ahmet Özel, "Mâlik b. Enes" Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 27/509. Ayrıca bkz. Ali Toksarı, *Delil Olma Yönünden Sünnet*, Kayseri: Rey Yayınları. 1994), 144-145.

İmam Şâfiî, bu konuyu en detaylı şekilde ele alan imamdır. O *er-Risâle* isimli eserinde sünnetin Kur'an karşısındaki görevini örnekler vererek açıklamıştır.⁶⁷ Daha sonra yazılan fıkıh usulü eserlerinde görülen "Sünnet kitabı te'yid eder, mücmelini beyan, mutlakını takyîd, Umumunu tahsîs eder ve Kur'an'da zikredilmeyen konular hakkında müstakil hüküm koyar" şeklindeki sünnetin görevleri konusundaki tasniflere *er-Risâle* kaynaklık etmiştir. Şâfiî, sünnetin Kur'an'ı teyid edişini "Kur'an nassı ile birlikte Hz.Peygamber'in sünneti de bulunan farzlar" diyerek misallendirir ve abdest örneğini verir.⁶⁸ Sünnetin mücmel ayetleri açıklayışını da *Risâle*'sinde yedi ayrı başlıkta detaylı olarak ele alır.⁶⁹ Ayrıca sünnetin âmm ayetleri tahsîs edişini de "Kur'an'da yer alan ve hâss olduğu sünnet tarafından açıklanan farzlar" başlığıyla ele alır ve misaller verir.⁷⁰ Meselâ evlenilmesi haram kılınan kadınlar hakkındaki ayetlerle⁷¹ ilgili olarak : "Bu ayetlerde Allah evlenilmesini haram kıldığı kadınları zikretmiş ve bunların dışındakiler size haram kılındı buyurmuştur. Hz. Peygamber de 'kadın halası ve teyzesiyle aynı nikah altında birleştirilmez'⁷² buyurmuştur." demektedir.⁷³

Ahmed b. Hanbel de gerek daha önce zikrettiğimiz "Sünnet olmaksızın kitabı anlamaya çalışanlar sapıtırılar" sözüyle gerekse "Sünnet, Resulullah (sallallahu aleyhi ve sellem)'in âsârıdır. Sünnet Kur'an'ın tefsiri ve delilleridir."⁷⁴ sözüyle sünnet olmaksızın Kitabın anlaşılamayacağı kanaatini ortaya koymuştur.

2.3. Kur'an-Sünnet arasında Nesh Meselesi

Nesh, lügatte, tebdil, tağyir, iptal, izale ve nakil gibi manalara gelir.⁷⁵ İstılahta ise çeşitli şekillerde tanımlanmıştır. "Şârî'nin önceki bir hükmü sonraki bir hükümlerle kaldırması.", "Şer'i bir delil ile şer'i bir hükmü kaldırmak", "Metin baki kalmak suretiyle hükmün iptal edilmesi" veya "şer'î bir hükmün kendisinden sonraki bir şer'î delil ile kaldırılması (raf') ya da şer'î bir hükmün sonlanması (intiha)"⁷⁶ diye

⁶⁷ Şâfiî, *er-Risâle*, 147-210.

⁶⁸ Şâfiî, *er-Risâle*, 161-162.

⁶⁹ Şâfiî, *er-Risâle*, 176-210.

⁷⁰ Şâfiî, *er-Risâle*, 167-174.

⁷¹ Nisa, 4/23-24.

⁷² Buhari, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail el-Buhârî, *el-Câmi'u's-sahîh*, thk: Muhammed Fuat Abdülbâkî, (Kahire: Matbaatu's-Selefiyye, 1400), "Nikah", 27 (No. 5108) ; Müslim, Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî, Müslim, Ebul-Hüseyn Müslim b. Haccâc el-Kuşeyrî, *el-Câmi'u's-s-Sahîh*, nşr. Muhammed Fuâd b. Abdülbâkî, (Beyrut: Dâru İhyâu'l-Kütübi'l-Arabiyye, ts.) "Nikah",37.

⁷³ Şâfiî, *er-Risâle*, 226-228.

⁷⁴ Lâlekâî, *Şerhu usûli i'tikâdi Ehli's-sünne*, 1/156-157.

⁷⁵ İbn Manzur, Ebu'l-Fazl Cemâluddîn Muhammed b. Mukerrem b. Alî b. Ahmed el-Ensârî er-Rüveyfî, *Lisânu'l-Arab*, (Beyrut:Dâru's-Sadr, ts.), 3/61; Gazzâlî, Hüccetü'l-İslâm Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed el-Gazzâlî, *el-Müstasfâ min 'ilmi'l-usûl*, thk. Hamza b. Züheyr Hafız, (Medine: Şirketü'l-Medineti'l-Münevvera, 2008), 2/35.

⁷⁶ Serahsî, Ebû Bekr Şemsü'l-eimme Muhammed b. Ebî Sehl Ahmed es-Serahsî, *Usûlü'l-fikh*, thk. Ebû'l-Vefâ el-Afgânî, (Haydarabâd: Lecnetu İhyâu'l-Meârifî'n-Nu'mâniyye, 1414/1993), 2/53-54; İbn Salâh, Ebû Amr Takıyyüddîn Osmân b. Salâhiddîn Abdirrahmân b. Mûsâ eş-Şehrezûrî, *Mukaddimetü İbni's-Salâh*, thk. Nureddîn Itr, (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1406/1986), 277; Ebu Abdillâh Muhammed b. Ahmed el-Mâlikî, *Miftâhu'l-Vusûl ila Binâi'l-Furû' ale'l-Usûl*, thk. Muhammed Ali Furkus, (Beyrut: Müessesetü Reyân, 1419/1998), 593; Subhî es-Sâlih, *Mebâhis fi Ulûmi'l-Kur'an*, (Beyrut,

tanımlanır. Hanefiler ise neshi “hükümün müddetinin beyanı”⁷⁷ olarak tanımlamışlardır. Neshin varlığına “Biz bir ayeti nesheder veya unutturursak, ondan daha iyisini veya benzerini getiririz”⁷⁸ ayeti delil olarak gösterilmiştir.⁷⁹

Dört çeşit neshten söz edilebilir:

- a-Kur’an’ın Kur’an’ı neshi,
- b-Sünnetin sünneti neshi,
- c-Kur’an’ın sünneti neshi,
- d-Sünnetin Kur’an’ı neshi.

İlk iki çeşit nesh konusunda herhangi bir ihtilaf söz konusu değildir.⁸⁰. Yani Kur’an’ın Kur’an’ı neshetmesi ve sünneti sünnetin neshetmesi konusunda İslam alimleri arasında bir ihtilaf olmamıştır.

Nesh konusundaki ihtilafı: nesh olayını reddedenler. Neshi kabul ettikleri halde Kur’an ve sünnetin birbirini neshedemeyeceğini söyleyenler ve Kur’an’ın Kur’an ile, Sunnet’in Sunnet’le, Kur’an’ın Sunnet’le ve Sunnet’in Kur’an’la neshedebileceğini kabul edenler olmak üzere üç ana başlıkta toplamak mümkündür.⁸¹

Hadisin nâsîh ve mensûhu konusunda son derece titiz olan Ebu Hanife’ye göre Hz. Peygamber (sav) Kur’an’ın nâsîhini nâsîh olarak, mensûhunu mensûh olarak açıklamıştır.⁸² Rivayetler konusunda da ravilerin aynı hassasiyeti göstermeleri gerektiğine şu sözleri ile işaret etmiştir: “...oturup, insanlara bazılarının mensûh olduğunu bildikleri hadisleri rivayet ediyorlar. Halbuki bugün, mensûhla amel etmek dalâlettir. İnsanlar da onların rivayet ettiği hadisi alıp sapıtacaklar”.⁸³

Hanefilere göre Allah’ın isim ve sıfatlarında, ebedîlik bildiren veya kıyamete kadar geçerli olduğu ifade edilen hususlarda, Hz. Peygamber’in (sav) koyduğu ve neshetmediği hükümlerde onun vefatından sonra nesh olmaz. Nesh, Kur’an ve Sünnete münhasır olmak üzere emir ve nehiyelerde olur.⁸⁴ Ayrıca mütevatir ve meşhur haberle Kur’an ayetlerinin neshi caiz olduğu halde Hz.Peygamberden sonra haber-i

Dâru’l-İlmi’l-Melayîn, 1977), 261; Tayyib Okıç, Bazı Hadis Meseleleri Üzerine Tetkikler, (Ankara: Atlas Kitap, 2017), 197.

⁷⁷ Cessâs, Ahmed b. Ali er-Razi, *el-Fusûl fi’l-Usûl*, thk. Acîl Câsim en-Neşemî, (Kuveyt: Vezâretü’l-Evkâf ve’ş-Şüûni’l-İslâmiyye, 1414/1994), 2/195.

⁷⁸ Bakara, 2/106.

⁷⁹ Bk. Serahsî, *Usûlü’l-fikh*, 2/53-86.

Süyûtî, Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Süyûtî eş-Şâfiî, *el-İtkân fi Ulûmi’l-Kur’an*, thk: Şuayb Arnaûd, (Beyrut:Muessesetu’r-Risâle Nâşirûn,1429/2008), 462; Ali Osman Koçkuzu, Hadisde Nasih Mensûh, (İstanbul:Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 1985), 82-89.

⁸⁰ Şâtıbî, *el-Muvâfakât*, 3/338.

⁸¹ Talat Koçyiğit, “Kitap ve Sünnette Nesh Meselesi”, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 21/1, (1963), 96.

⁸² Saymerî, Ebû Abdillâh el-Hüseyn b. Alî b. Muhammed es-Saymerî, *Ahbâru Ebî Hanîfe ve ashâbihi*, (Beyrut: Alemü’l-Kütüb, 1405/1985), 25; Ebû Hanîfe, Ebû Hanîfe Nu’mân b. Sâbit b. Zûtâ b. Mâh, *el-Âlim ve’l-Müteallim*, thk: M. Zâhid el-Kevserî, (Kahire: Matbaatu’l-Envâr, 1368), 11.

⁸³ Ebû Hanîfe, *el-Âlim ve’l-Müteallim*, 11.

⁸⁴ İsmail Hakkı Ünal, *Ebu Hanife’nin Hadis Anlayışı*, 211.

vahid ile ayetin neshi caiz görülmemiştir. Mürsel hadislerle de ayetin neshi caiz değildir.⁸⁵

Görüldüğü gibi Hanefilere göre mütevatir veya meşhur olması şartıyla sünnetin kitabı neshi caizdir. Ebu Hanife Mürsel hadisi fikhında delil olarak kullanmıştır ancak mürsel hadisin kitabı neshi caiz görülmemiştir.

Ebu Hanife, nâsîh-mensûh konusunda engin bir vukufiyet sahibi idi. O, Hz. Peygamber (sav)'in daima son fiilini araştırır ve onu tercih ederdi.⁸⁶

Kitabın kitabı, sünnetin sünneti neshi konusunda imamlar arasında bir ihtilaf olmadığı bilinmektedir. İmam Mâlik mütevatir haberin de kitabı nesh edebileceği görüşü⁸⁷ ile Ebu Hanife ile aynı kanaati paylaşmış olmaktadır. "Varise vasiyyet yoktur"⁸⁸ hadisinden hareketle İmam Mâlik'e izafe edilen sünnetin Kur'an'ı neshedeceğine dair bilgi⁸⁹ ise O'nun Muvatta'daki beyanına uygun düşmemektedir. Zira İmam Mâlik "anne-babaya vasiyeti" emreden ayetin⁹⁰ "miras ayetleri"⁹¹ ile nesh olunduğunu Muvatta'da açıkça ifade etmektedir.⁹²

İmam Mâlik'in Medinelilerin ameli ile ilgili tutumu nesh konusunda da belirleyici bir rol oynar ve "sünnetin amel ile nesh olunabileceği" şeklinde kendini gösterir. Namaz kılmanın yasak olduğu üç vakitle ilgili rivayeti Muvatta'da tahrir etmesine rağmen zeval vakti ile ilgili yasağı Medinelilerin ameli ile çelişmesi nedeniyle istisna ederek zeval vaktinde namazı caiz görmüş, ilgili yasağın amel ile nesh olunduğuna kani olmuştur.⁹³

İbnü's-Salah(ö. 643/1245)tarafından nesh konusunda yed-i tûlâ'ya sahip olduğu söylenen Şâfiî,⁹⁴ aynı zamanda nesh konusunda bir tarih başlangıcı olarak görülür.⁹⁵ O, nesh konusunda diğer imamlardan farklı bir tutuma sahiptir.

⁸⁵ İsmail Hakkı Ünal, *Ebu Hanife'nin Hadis Anlayışı*, 213.

⁸⁶ Saymerî, *Ahbâru Ebî Hanîfe*, 75.

⁸⁷ Muhammed Ebû Zehra, *Mâlik-Hayatuhû ve Asruhû ve Ârâuhû ve Fıkhuhû*, 261.

⁸⁸ Buhârî, *el-Câmi'u's-sahîh "Vesâyâ"*, 6, (No:2747); Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre (Yezîd) Tirmizî, *el-Câmiu'l-Kebîr*, thk. Beşşâr Avvâd Marûf, (Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1996), "Vesâyâ", 5, (No:2120); Ebû Dâvûd, Süleyman b. Eş'as es-Sicistânî, *es-Sünen*, thk. Şuayb el-Arnaûd-Muhammed Kamil Karabelli (Dımaşk: Dâru'r-Risâleti'l-Âlemiyye, 1430/2009), "Vesâyâ", 6, (No:2870).

⁸⁹ İbn Abdülber en-Nemerî, Ebû Ömer Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed b. Abdilberr en-Nemerî, *Câmi'u beyâni'l-İlm ve Fadlihî*, thk. Ebi'l-Eşbâl ez-Zuheyrî, Riyad: Dâru İbn el-Cevzî, 1414/1994), 2/1191

⁹⁰ el-Bakara, 2/180.

⁹¹ en-Nisa, 4/11-12.

⁹² Mâlik b. Enes, Ebû Abdillâh Mâlik b. Enes b. Mâlik b. Ebî Âmir el-Asbahî el-Yemenî, *el-Muvatta'*, thk. Muhammed Fuâd b. Abdalbâkî (Beyrut: Dâru İhyâu'-Turâsi'l-Arabî, 1985), "Vasiyye", 5.

⁹³ İbn Rüşd Kadî Ebu'l-Velid Muhammed b. Ahmed b. Muhammed b. Rüşd el-Hafîd, *Bidâyetü'l-müctehid ve nihâyetü'l-mukteşid*, thk. Muhammed Subhî Hasan Hallâk, (Kahire: Dâru İbn Teymiyye, 1415), 1/233.

⁹⁴ İbn Salâh, *Mukaddimetü İbni's-Salâh*, 277.

⁹⁵ Ali Osman Koçkuzu, *Hadisde Nasih Mensûh*, 148.

Şâfiî'ye göre sünnet ile sünnet, kitap ile kitap nesh olunabilir. Kitap ile sünnet veya sünnet ile kitap nesh olunmaz.⁹⁶ Kitabı ancak kitap neshedebilir.⁹⁷

Sünnetin kitap ile nesh olunmayacağını söyleyen Şâfiî, bu konuda şöyle der: “Sünnet, insanlardan hiç kimsenin sözüne denk olmayınca, onu ancak benzeri bir şey nesh eder... Hz. Peygamber’in sünnetini ancak onun sünneti nesh eder.... Sünnet, Kur’an ile neshedilecek olsa, Hz. Peygamber’in ilk sünnetinin sonraki sünnetiyle nesh edildiğini bildiren bir sünnet bulunur ki, böylece bir şeyin ancak kendi benzeriyle nesh edileceğine dair insanlar için bir belge mevcut olsun.”⁹⁸

Şâfiî aynı zamanda kitabın da sünnetle nesh edilemeyeceği görüşünü şu sözleriyle dile getirmektedir: “Sünnet kitabı neshetmez, o nass bulunan konuda kitaba tabidir.”⁹⁹ Ona göre bunun delili Allah’ın, peygamberine, kendisine vahyolunana uymasını emretmiş¹⁰⁰ olmasıdır.¹⁰¹ Ancak şunu söylemek gerekir ki Şâfiî’nin bu görüşü mezhebin görüşü olarak karar kılmış değildir. Nitekim Şâfiî alimlerden Gazzâlî: “Sünnetin Kur’an ile, Kur’an’ın da sünnet ile neshi caizdir. Çünkü her ikisi de Allah katındandır” der ve gerçekte hakiki nâsihin Allah olduğunu tasrih ederek bunu bazı hallerde Resulü’nün lisanı ile yaptığını söyler.¹⁰² Aynı şekilde şâfiî alimlerden Razî de konuyu Gazzali gibi değerlendirmekte, Sünnetin kitabı neshi konusunda Şâfiî’ye muhalefet etmektedir. Ona göre asıl nâsih Nebi (sav) değildir. O ancak vahiy ile neshetmiş olmaktadır. “O kendi hevasından söylemez...” ayeti de buna işaret eder.¹⁰³

“Şâfiî ile oturup kalkıncaya dek mücmeli, müfesseri, nâsihu’l-hadis ve mensûhunu bilmezdik”¹⁰⁴ diyen Ahmed b. Hanbel’e “Sünnet Kur’an’dan bir şey nesheder mi?” diye sorulduğu zaman O: “Kur’an’ı Kur’an’dan başkası neshetmez” demiştir.¹⁰⁵ Genel anlamda nesh hakkındaki görüşünü İbn Kudame’nin şu sözlerinden anlıyoruz: “Kur’an’ın Kur’an ile, Mütevatir sünnetin misli ile, âhâd’ın âhâd ile, sünnetin Kur’an ile neshi caizdir. Kur’an’ın mütevatir sünnetle neshine gelince İmam Ahmed: ‘Kur’an’ı ancak Kur’an neshedebilir’ demiştir.”¹⁰⁶

Bu sözlerden anlaşılıyor ki, neshi Şâfiî’den öğrenen Ahmed b. Hanbel ondan sadece Kur’an’ın sünneti neshetmesi konusunda ayrı düşmektedir. Diğer nesh türlerinde Şâfiî ile aynı kanaati paylaşmaktadır.

⁹⁶ Şâfiî, *er-Risâle*, 106-110, 212.

⁹⁷ Şâfiî, *İhtilafu’l-Hadis*, thk. Rifat Fevzi Abdülmuttalib, (Mansûra: Daru’l-Vefâ, 1422/2001), 30.

⁹⁸ Şâfiî, *er-Risâle*, 108-110.

⁹⁹ Şâfiî, *er-Risâle*, 106.

¹⁰⁰ Yunus, 10/15.

¹⁰¹ Şâfiî, *er-Risâle*, 106-107.

¹⁰² Gazzâlî, *el-Müstasfâ min ‘ilmi’l-usûl*, 2/102-104.

¹⁰³ Fahreddin er-Râzî, Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin er-Râzî, *el-Mahsul fi İlmi Usûlu’l Fıkh*, thk. Taha Câbir Feyyâz el-Ulvânî, (Beyrut: Muessesetu’r-Risâle, 1412/1992), 3/354.

¹⁰⁴ İbn Salâh, *Mukaddimetü İbni’s-Salâh*, 277.

¹⁰⁵ İbn Abdülber en-Nemerî, *Câmi’u beyâni’l-İlm ve Fadlihî*, , 2/1194-1195.

¹⁰⁶ İbn Kudâme, *Ravzatu’n-nâzir*, 1/258.

2.4.Sünnetin Kur'an'a arzı

Hadislerin Kur'an'a arzı meselesi kadîm tartışma konularından birisidir.¹⁰⁷ hadislerin metin tenkidinde başvurulan kriterlerden biridir. Mezhep imamları sünnetin kitaba muhalif olmayacağı görüşünde müttefiktirler.

Ebu Hanife ve Hanefi alimler hadislerin kitaba arz edilmesi prensibini kullanmışlar ve kitaba muhalif olan hadisleri terk etmişlerdir. Genel olarak Ebu Hanife ve talebeleri hadislerin tercih ve tefsirinde şu noktaları dikkate almışlardır: "Kur'an'a uygunluk, Akla uygunluk, İnsana verilen değer, Kolay ve maslahata uygunluk, Maksada uygunluk, Örf'e uygunluk, Zamanla ortaya çıkan gelişmeleri dikkate alma."¹⁰⁸

Görüldüğü gibi, kriterler içerisinde "Kur'an'a uygunluk" ilk sırada yer almaktadır. Bir başka ifade ile; Ebu Hanife ve talebelerinin arz prensibini uygulamaları, hadis tercih metodlarının bir gereğidir.

Sünnetin Kur'an ile karşılaştırılması keyfiyeti "arz hadisi" olarak adlandırılan "Benim sözlerim yayılacaktır. Size benden bir hadis gelecek olursa, Allah'ın kitabına uygun olanı ben söylemişimdir. Uygun olmayanı ise ben söylememişimdir"¹⁰⁹, "Benden size gelen rivayeti Kur'an'a arz ediniz. Ona uygun olarak gelenleri ben söylemişimdir, ona muhalif olarak gelenleri ise ben söylememişimdir"¹¹⁰ gibi rivayetlere ve benzer rivayetlere dayandırılmaktadır. Hz. Peygamber (sav)'in¹¹¹ ve sahabenin de arz metodunu uyguladığına dair görüşler çeşitli yönleri ile tartışılmıştır.¹¹²

Ebu Hanife'nin arz prensibini uyguladığı bilinen bir husustur. Bu nedenle "Çok sayıdaki ahad haberi Kur'an'da hiçbir delili bulunmadığı gerekçesiyle şâz diye isimlendirip reddettiği" iddiası ile ta'n edilmiştir.¹¹³ Mesela o, "mü'min zina ederse, imanı başından gömleğinin çıkarıldığı gibi çıkarılır"¹¹⁴ hadisini arz prensibini işleterek kabul etmemiş, red gerekçesini izah ederken sünnetin Kur'an'a muhalif olamayacağı görüşünü şu sözleri ile dile getirmiştir: "Bir kimse 'Ben Hz. Peygamber'in söylediği her şeye îman ederim, fakat o kötülük yapılmasını söylemedi, Kur'an'a da muhalefet etmedi' derse, bu söz o kimsenin, Hz. Peygamber'i ve Kur'an-ı Kerim'i tasdik etmesi; Allah'ın Resulünü, Kur'an'a muhalefetten tenzih etmesidir. Eğer, Hz.

¹⁰⁷ Hadislerin Kur'an'a arzı konusunun geniş tartışması için bkz. Ahmet Keleş, *Hadislerin Kuran'a Arzı*, (İstanbul: İnsan Yayınları, 2020); Ayhan Tekines, "Hadisin Sübutunu Tespitte "Kur'an İle Karşılaştırma" Meselesi", (İLAM Araştırma Dergisi 2/2, 1997), 87-105.

¹⁰⁸ İsmail Hakkı Ünal, *Ebu Hanife'nin Hadis Anlayışı*, 84.

¹⁰⁹ Ebû Yûsuf, Ebû Yûsuf Ya'kûb b. İbrâhîm b. Habîb b. Sa'd el-Kûfî, *er-Red ala Siyeri'l-Evzai*, (Haydarâbad: Lecnetü ihyau'l-Maârifî'n-Nu'maniyye, 1389/1969), 25.

¹¹⁰ Şâfiî, *er-Risâle*, 224. Benzer rivayetler için bkz. Süyûtî, *Miftâhu'l-Cenne fi'l-İhticac bi's-Sünne*, 24.

¹¹¹ Ahmet Keleş, *Hadislerin Kuran'a Arzı*, 19.

¹¹² Zerkeşi, Bedrüddin, *Hz. Aişe'nin Sahabeye Yönelttiği Eleştiriler*, çev. Bünyamin Erul, Ankara Otto Yayınları, 2017), 181-184; Kamil Çakın, "Hadisin Kur'an'a Arzı Meselesi", (Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 35/1, 1995), 240-246; Dümeynî, Misfir Gurmullah ed-Dümeynî, *Mekâyîsü nakdi mütûni's-sünne*, (Riyad: y.y. 1404/1984), 54-68; Ahmet Keleş, , *Hadislerin Kuran'a Arzı*, 28.

¹¹³ İbn Abdülber en-Nemerî, *el-İntikâ' fi fezâ'ili's-selâseti'l-e'immeti'l-fukahâ'*, (Halep: Mektebu'l-Matbûâtî'l-İslâmiyye, 1417/1997), 184.

¹¹⁴ Ebû Dâvûd, "Sünne" 16, (No:4689); Tirmizî, "İmân 11", (No:2625).

Peygamber, Kur'ân'a muhalefet etse ve Allah için hak olmayan şeyleri kendiliğinden uydursa idi, Allah onun kudret ve kuvvetini alır, kalp damarını koparırdı. Nitekim bu husus Kur'ân'da şöyle belirtilir: 'Eğer peygamber söylemediklerimizi bize karşı, kendiliğinden uydurmuş olsa idi, elbette onu kuvvetle yakalar, sonra da kalp damarını koparıverirdik. Sizin hiçbiriniz de buna mâni olamazdı.'¹¹⁵ Allah'ın peygamberi, Allah'ın kitabına muhalefet etmez, Allah'ın kitabına muhalefet eden kimse de Allah'ın peygamberi olamaz..."

Ebu Hanife, söz konusu rivayeti tenkid ederken arz prensibini şöyle uygulamıştır: "...Onların rivayet ettikleri bu haber Kur'ân'a muhaliftir. Çünkü Allah; Kur'ân-ı Kerîm'de 'Zina eden kadın ve erkek.'¹¹⁶ âyetinde zâni ve zâniyeden iman vasfını nefyetmemiştir. Keza, 'Sizden fuşu irtikap edenlerin her ikisini de.'¹¹⁷ âyetinde Allah 'sizden' kaydı ile Yahûdî ve Hristiyanları değil, Müslümanları kastedmektedir. O halde Kur'ân-ı Kerîm'in hilafına, Hz. Peygamber'den hadis nakleden herhangi bir kimseyi reddetmek, Hz. Peygamber'i reddetmek veya tekzip etmek demek değildir. Bilakis, Hz. Peygamber adına bâtil rivayet eden kimseyi reddetmek demektir. İtham Hz. Peygamber'e değil, nakleden kimseye râcidir. ...Şehadet ederiz ki O, bütün işlerde Allah'ın emrine muvafakat etmiş, hiçbir bid'at ortaya koymamıştır. Allah'ın söylemediği hiçbir şeyi de, Allah'a isnat etmemiştir. Bunun için Allahu Taâlâ 'Kim Resule itaat ederse, Allah'a itaat etmiş olur'¹¹⁸ buyurmaktadır."¹¹⁹

Ebu Hanife âhâd haberleri değerlendirirken Kur'an'ın umumuna veya zahirine aykırı olması halinde haberi terk etmiş, iki delilden kuvvetli olan ile yani kitap ile amel etmiştir. Zira kitabın sübutu kat'idir. Delalet yönünden de umum ve zahiri kesindir. Ancak haber, kitabın umum ve zahirine aykırı olmayıp mücmelin beyanı sadedinde olursa, o haberi kabul etmiştir. Bu durumu 'beyan olmadan mücmelin delaleti bilinemez' gerekçesiyle ahad haberin kitaba ziyadesi olarak görmemiştir.¹²⁰

Ebu Yusuf da aynı kanaati şu sözleriyle paylaşır: "Rivayetler çoğaldıkça, bunlar arasından tanınmayan, fıkıh ehlinin bilmediği, kitaba ve sünnete uygun olmayan rivayetler ortaya çıkar. Şâz hadislerden sakın, hadisçilerin ve fukahanın bildikleri (kabul ettikleri) ile kitap ve sünnete uygun olanları al. Diğerlerini buna göre değerlendir. Çünkü Kur'an'a muhalif olan, Peygamber (sav) den rivayet edilmiş olsa dahi ondan değildir.....Kendine Kur'an'ı ve ma'ruf sünneti rehber edin."¹²¹

İmam Mâlik, Ebu Hanife gibi, haber-i vahid ile amel edilebilmesi için, onun kesin olan bir esasa ters düşmemesi gerektiği görüşündedir.¹²² Aynı şekilde o da arz metodunu kullanmış ve kitaba muhalif gördüğü hadislerle amel etmemiştir. Mesela veda haccı sırasında bir kadının, babasının yaşlılığını gerekçe göstererek kendisinin onun yerine haccedip haccedemeyeceğine dair sorusuna, Hz. Peygamberin ruhsat

¹¹⁵ Hakka, 69/45-47.

¹¹⁶ Nur, 24/2.

¹¹⁷ Nisa, 4/16.

¹¹⁸ Nisa, 4/80.

¹¹⁹ Ebu Hanife, *el-Âlim ve'l-Müteallim*, 32-33.

¹²⁰ Muhammed Zahid el-Kevserî, *Te'nîbu'l-Hatîb*, 298-299.

¹²¹ Ebû Yûsuf, *er-Red Ala Siyeri'l-Evzai*, 31-32.

¹²² Şâtîbî, *el-Muvâfakât*, 2/400.

verdiğine dair rivayeti¹²³ İmam Mâlik, Al-i İmran suresi 97. Ayetindeki istita'a kavramından hareketle kabul etmemiştir.¹²⁴

“Üzerinde oruç borcu bulunduğu halde ölen kimsenin yerine velisinin oruç tutması gerektiğini” ifade eden rivayeti,¹²⁵ "Hiçbir günahkâr başkasının günah yükünü yüklenemez. İnsan için kendi çalışmasından başka bir şey yoktur.¹²⁶ âyetlerindeki Kur'ânî külli asla aykırı bulmuştur.¹²⁷

Bir diğer örnek «Köpek, birinin kabına batarsa o bunu, biri temiz toprakla olmak şartıyla, yedi kere yıkasın.»¹²⁸ rivayeti ile ilgilidir. "Hadis gelmiş ama, doğrusu gerçek olduğunu bilmiyorum...Tuttuğu avı yeniyor da salyası nasıl kerih oluyor" diyen¹²⁹ İmam Mâlik rivayeti «Kendilerine hangi şeylerin helâl edildiğini sana sorarlar. De ki: Bütün iyi ve temiz rızıklar size helâl kılınmıştır. Allah'ın size öğrettiğinden öğretip yetiştirdiğiniz avcı köpeklerin size tutuverdiklerinden de yiyn ve üzerine besmele çekin.»¹³⁰ ayetine¹³¹ veya 'Onların (av hayvanlarının) sizin için tuttuklarından yiyiniz¹³² ayetine muhalif olduğu için kabul etmemiştir.¹³³ Bir diğer görüşe göre imam Mâlik, gerek bu rivayeti gerekse "bilinen beş emmenin haramlık doğuracağı" rivayetini¹³⁴ Kur'an'ın zahirine aykırı olduğu için kabul etmemiştir.¹³⁵

İmam Mâlik'in sünneti Kur'an'a arz etmiş olması çok tabii olmalıdır. Zira onun sünnet anlayışı dikkatle tetkik edilirse görülür ki o, nesh meselesinde de olduğu gibi haberleri adeta "Medinelilerin ameli" ne arz etmektedir.

Şâfi'ye göre de "Hz. Peygamber'in sünneti hiçbir zaman Allah'ın kitabına muhalif olmaz".¹³⁶ Bununla birlikte o, arzı prensip olarak kabul etmediği gibi, arz hadisini de "Bunu, büyük veya küçük bir meselede hadisi sabit (sahih) olan hiç kimse rivayet etmemiştir....Ayrıca bu, mechul bir kişiden munkatı olarak rivayet edilmiştir. Biz böyle bir hadisi hiçbir konuda kabul etmeyiz"¹³⁷ diyerek tenkid etmiştir.

Şâfiî, hadisin Kur'an'a arzı ile ilgili rivayeti *el-Ümm*'de de tekrar etmiş ve bizce tam tersi ma'ruftur diyerek reddetmiştir. Reddini gerekçelendirirken "Rasul neyi verdiyse..." ayetini delil göstermiş, Allah'ın emirlerinde muradın -âm, hâs, farz, edeb, nâsih veya mensûh mu olduğunun ancak sünnetle bilinebileceğini zira sünnetin Kur'an'ın beyanı olduğunu ifade etmiştir.¹³⁸ Ne var ki *el-Ümm*'ün bir başka yerinde rivayetin bir başka vechini "Benden bol sayıda hadis rivayet edilecektir. Size rivayet

¹²³ Mâlik b. Enes, "Hâc", 30, (No:97); Buhârî, "Hâc", (No:1513); Müslim, "Hâc", 407.

¹²⁴ Ali Dere, "İmam Mâlik'in Hadis Metinlerini Değerlendirme Kriterleri Üzerine", (Ankara: İslâmî Araştırmalar, 10/1-2-3-4 (Hadis-Sünnet Özel Sayısı), 1997). s.72.

¹²⁵ Buhârî, "Savm", 42 (No:1952); Müslim, "Siyâm", 153.

¹²⁶ Necm 53/38-39.

¹²⁷ Şâtıbî, *el-Muvâfakât*, 3/198.

¹²⁸ Müslim, "Taharet", 89.

¹²⁹ Şâtıbî, *el-Muvâfakât*, 3/569.

¹³⁰ Mâide Sûresi, 5/4.

¹³¹ Muhammed Ebu Zehra, *İslâm'da İtikadi, Siyasi ve Fikhî Mezhepler Tarihi*, 413.

¹³² Mâide 5/4.

¹³³ Şatibi, *el-Muvâfakât*, 3/ 570.

¹³⁴ Mâlik, "Rada", 17.

¹³⁵ Dümeynî, *Mekâyîsü nakdi mütûni's-sünne*, 320.

¹³⁶ Şâfiî, *er-Risâle*, 198; *İhtilafu'l-Hadis*, 30.

¹³⁷ Şâfiî, *er-Risâle*, 225.

¹³⁸ Şâfiî, Muhammed b. İdris: *el-Ümm*, thk. Rifat Fevzi Abdülmuttalib, (Mansûra: Dârü'l-Vefâ,1422/2001), 8/35-36.

edilenler eğer Kur'an'a uyarsa o benim sözümdür. Eğer uymazsa o benim sözüm değildir"¹³⁹ lafzıyla rivayet eden Şâfiî, şu sözlerle hadisin gereğine göre davranmayı öğütlemiştir: "...Hadisin şâz olanından sakın. Cemaatin üzerinde olduğu ve fukahanın bildiği, Kur'an ve sünnete muvafık olan hadislere sarıl. Diğer şeyleri de buna kıyas et. Çünkü rivayet edilmiş olsa bile, Kur'an'a muhalif olan bir hadis, Resûlullah'a ait olmaz... Kur'an'ı ve ma'ruf sünneti kendine rehber edin....."¹⁴⁰

Dümeynî bu durumu Şâfiî'nin önceki görüşü olarak yorumlamakta ve bu kanaatini Şâfiî'nin *er-Risâle*'yi daha sonra yazmış olmasına dayandırmaktadır.¹⁴¹ Halbuki *er-Risâle*'deki görüş işaret ettiğimiz gibi aynıyle *el-Ümm*'de de yer almaktadır. Şâfiî'nin rivayeti reddederken ileri sürdüğü gerekçe ise gerçekten dikkat çekicidir. O, itirazını "İlahi muradın ancak sünnet ile bilinebileceği ve sünnetin beyan edici olduğuna" vurgu yaparak dile getirmektedir. Halbuki Ebu Hanife veya İmam Mâlik bütün rivayetleri Kur'an'a arz etmedikleri gibi, sünnetin beyan görevi konusunda Şâfiî'den farklı düşünmemektedirler. Kanaatimizce Şâfiî rivayetle ilgili değilse bile arz konusunda mütereddittir. Onun bu tereddüdünde arz prensibinin suistimal edileceğine dair bir kaygı sezilmektedir.

Şâfiî'nin arz konusundaki tereddüdüne işaret eden örnekleri *er-Risâle*'de görmek mümkündür. Arz hadisini kabul etmediği halde Şâfiî'nin eserinde Kur'an'ın manasına aykırı bularak bazı hadisleri kabul etmediğine veya Kur'an ile uyumlu olduğu için bazı hadisleri diğerine tercih ettiğine şahit oluyoruz. Mesela güvenilirliğinden şüphe etmediği Muhammed b. Münkedir'in: "Hz. Peygamber'e birisi gelip, Ya Rasulallah, benim malım ve aile fertlerim var. Babamın da malı ve aile fertleri var. Babam, benim malımdan alıp kendi ailesine harcamak istiyor, dedi. Hz. Peygamber de, 'sen ve malın babana aittir' dedi" şeklindeki rivayetini,¹⁴² Şâfiî, hem mürsel olmasını gerekçe göstererek hem de "Allah babayı oğluna mirasçı kılmıştır. Onunla öteki mirasçılar arasında bir fark yoktur" diyerek kabul etmemiş rivayetin tenkidinde Kur'an'a muvafakatı da ölçü olarak kullanmıştır.¹⁴³

Şâfiî'nin ihtilaflı hadisler arasında tercih yaparken "Allah'ın Kitabının manasına uygun olmayı"¹⁴⁴, "Allah'ın kitabının manasına benzerlik arz etmeyi"¹⁴⁵ veya "Kur'an ayetinin manasına benzemeyi"¹⁴⁶ tercih nedeni olarak dikkate alması da bir bakıma arz metodunun işletilmesidir. Bu itibarla Şâfiî'nin sünnet/hadisin Kur'an'a arz edilmesi konusundaki görüşü; yaşadığı dönemin dini, sosyal, siyasi yapısı da göz önünde tutularak ve arzı emreden rivayetin sıhhatinden bağımsız olarak ele alınıp üzerinde durulmaya değer bir konudur.

¹³⁹ " ان الحديث سيفشوا عني فما أتاكم عني يوافق القرآن فهو عني وما أتاكم عني يخالف القرآن فليس عني " rivayeti için bk. Şâfiî, *el-Ümm*, 9/187.

¹⁴⁰ Şâfiî, *el-Ümm*, 9/189.

¹⁴¹ Dümeynî, *Mekâyîsü nakdi mütûni's-sünne*, 297.

¹⁴² İbn Mâce, Ebû Abdullâh Muhammed b. Yezîd Mâce el-Kazvînî, *es-Sunen*. thk. Muhammed Fuâd Abdullâkî. by.:Dâru İhyâu Kutubi'l-Arabiyye, ty.) "Ticârât", 64, No:2291; Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî el-Mervezî. *el-Musned*. thk. Şuayb el-Arnaûd, Âdil Murşid. 50 cilt. Beyrut: Mussetu'r-Risâle, 1995), 11/503 (No:6902).

¹⁴³ Şâfiî, *er-Risâle*, 468.

¹⁴⁴ Şâfiî, *er-Risâle*, 289.

¹⁴⁵ Şâfiî, *er-Risâle*, 264.

¹⁴⁶ Şâfiî, *er-Risâle*, 284-285.

Sünnetin kitaba arzı konusunda Ahmed b. Hanbel'den herhangi bir görüş nakledilmemiştir.¹⁴⁷ Ahmed b. Hanbel, bir hadisin kabulü için onun, Kur'an'a arzını şart koşmazdı. Bir hadisi, metnine başka bir hadis tearuz ederse ancak o zaman reddederdi.¹⁴⁸ Ebu Hanife ve Şâfiî gibi Ahmed b. Hanbel de sünnetin kitaba muhalif olmayacağı görüşüne sahiptir. O'na göre: "Sünnet Kur'an'ın beyanı ve mütemmimidir. Aralarında tearuz olacağı düşünülmez. Zahirıyla tearuz olsa da sünnet Kur'an'ın te'vil ve tefsiri olduğu için bu tearuz ortadan kalkmış olur."¹⁴⁹ Yahya b. Kesir'in (ö. 129/747) "sünnet kitab üzerine kâdîdir, fakat kitap sünnet üzerine kâdî değildir"¹⁵⁰ sözü kendisine iletildiğinde "ben buna cesaret edemem, ama derim ki; sünnet kitabı tefsir eder ve onu beyan eder"¹⁵¹ sözü de bu anlayışını göstermektedir.

İmamların ihtilafından da anlaşılacağı gibi, hadislerin Kur'an'a arzı son derece hassas ve girift bir konudur. Hz. Peygamber'in uygulamalarında, hadislerin Kur'an'a arz edilmesi teşvik edilmiş olsa da bu arz metodunun, keyfilige ve görecelilige yol açacak biçimde algılanıp uygulanması veya te'lif imkanı araştırılmadan aceleci bir yaklaşımla rivayetlerin zayiine sebebiyet verecek tarzda işletilmesi gibi sakıncaları da¹⁵² göz ardı edilmemelidir.

SONUÇ

Dört mezhep imamının ictihadları, sözleri, eserleri dikkate alındığında kitap-sünnet münasebeti hakkında birbirine yakın bir duruş sergiledikleri görülmektedir. Öncelikle sünnetin muhtevası ile ilgili olarak imam Mâlik'in farklı bir yaklaşıma sahip olduğunun ve imam Şâfiî'nin sadece Hz. Peygamber'e ait olanı sünnet/hadis olarak kabul ettiğinin altı çizilmelidir.

Sünnetin şer'i delillerden biri olduğu konusunda ihtilaf olmamakla birlikte kitap ile aynı derecede mi yoksa kitaptan sonra mı geldiğine dair görüş ayrılığı dikkat çekmektedir. Her ne kadar itibar edilmesi açısından sonucu değiştirmese de teorik olarak imam-ı Âzam Ebu Hanife ve imam Mâlik'in sünneti kitaptan sonra ikinci derecede delil olarak değerlendirdikleri, İmam Şâfiî'nin kitap ile sünneti aynı derecede delil olarak gördüğü anlaşılmaktadır. Her iki görüşte Ahmed b. Hanbel'e nisbet edilmekle birlikte tutumunun İmam Şâfiî'ye yakın olduğu söylenebilir.

Sünnetin Kur'an'ı beyan görevi konusunda herhangi bir ihtilaf söz konusu değildir. Kitap-sünnet arasındaki nesh ilişkisi için ise aynı şeyi söylememiz mümkün değildir. Kitabın kitabı, sünnetin sünneti neshi konusunda ihtilaf olmadığı halde Ebu Hanife ve İmam Mâlik'in sünnet ile kitap arasında karşılıklı nesh ilişkisine kani oldukları görülmektedir. Ancak Ebu Hanife, kitabı neshedecek sünnetin mütevatir veya meşhur olmasını şart koşmaktadır. İmam Şâfiî neshin sünnet ile sünnet, kitap ile kitap arasında vaki ve caiz olabileceği, kitap ile sünnetin veya sünnet ile kitabın neshinin söz konusu olamayacağı görüşündedir. Ahmed b. Hanbele göre ise kitap ile kitap ve sünnet ile sünnet neshedebileceği gibi kitabın sünneti neshi de caizdir. Kitabı

¹⁴⁷ Geniş bilgi için bk. Ali Toksarı, *Delil Olma Yönünden Sünnet*, 147-148.

¹⁴⁸ Muhammed Ebu Zehra, *Ahmed b. Hanbel*, 212.

¹⁴⁹ Muhammed Ebu Zehra, *Ahmed b. Hanbel*, 205.

¹⁵⁰ Dârimî, Ebû Muhammed Abdullah b. Abdurrahmân b. el-Fazl ed-Dârimî. *es-Sünen*, thk.Hüseyin Selim Esed ed-Dârânî, (Riyad: Dâru'l-Mu'nî, 1421/2000) "Mukaddime", 49, (No:607).

¹⁵¹ Hatib el-Bağdâdî, *el-Kifâye fi 'ilmi'r-rivâye*, 59.

¹⁵² Kamil Çakın, "Hadisin Kur'an'a Arzı Meselesi", 252-260.

da sadece kitap neshedebilir. Burada İmam Şâfiî'nin tutumunun sünnete atfettiği değerle tam örtüşmediği dikkat çekmektedir. Zira o, sünneti vahiyle irtibatlandırarak bağlayıcılığı konusunda tavizsiz bir duruş sergilerken, nesh konusunda mütevatir bile olsa sünnetin vahiyle irtibatını dikkate almamış olmaktadır.

Sünnetin kitaba arzı meselesi tarih boyunca çok yönlü tartışılmıştır. Sünnetin Kur'an'a arzı konusunda arzdan yana net bir tutum sergileyen Ebu Hanife'ye mukabil, arz ile ilgili rivayete ve arz konusuna karşı duruşu ile İmam Şâfiî öne çıkmaktadır. Ancak, İmam Şâfiî'nin arz konusundaki tutumunun pratikte tam karşılığını bulup bulmadığı tartışılabilir. İmam Mâlik'e nisbet edilen bazı rivayet tenkidi örnekleri ve red gerekçeleri, onun arz konusuna müspet yaklaştığını göstermektedir. Ahmed b. Hanbel sünnetin kitaba muhalif olamayacağı görüşünü açık bir dille ifade etmiş olmasına rağmen arz prensibi ile ilgili kanaati aynı netlikte nakledilmemiştir. Her ne kadar teorik olarak farklı görüşler ortaya konmuş ve tartışmalar ilgili rivayet (arz hadisi) üzerinden cereyan etmişse de sünnetin kitaba aykırı olmama temel ilkesinin pratikte bütün imamlar tarafından uygulandığı, "sünnet/hadis tenkid kriterlerinden biri" olarak değerlendirildiği görülmektedir.

Sünnetin Kur'an'a arzını prensip olarak kabul eden ve ihtiyaç halinde kullanan alimlerin tutumunu "sünnetin asli safiyetini koruma" gayreti olarak görmek mümkündür. Arz konusuna menfi yaklaşan alimlerin bu mesafeli duruşlarının sebebi de; sünnete olan bağlılıkları ve art niyetli kimselerin arzı kullanarak sünneti işlevsiz bırakma yoluna başvurabilecekleri endişesi olsa gerektir.

Müctehid imamların ictihadında sünnetin çok önemli bir yere sahip olduğu açıktır. Kur'an'ın doğru anlaşılması, yorumlanması ve ondan hüküm çıkarılması konusunda sünnete ihtiyacın kaçınılmaz olduğu, müctehid imamların da sünnete atfettikleri değerlerin buradan kaynaklandığı anlaşılmaktadır. Kur'an-sünnet münasebeti değerlendirilirken, sünnete Kur'an'ın değil Kitabı doğru anlama çabamızın bir neticesi olarak bizim ihtiyacımız olduğu sonucu dikkate alınmalı, bu durumun Kur'an için bir nakısa teşkil etmediği gerçeğinin altı çizilmelidir.

KAYNAKÇA

- Abdülaziz b. Şah Veliyyullah ed-Dihlevî. *Büstanu'l-Muhaddisin*. çev. A. Osman Koçkuzu. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1986.
- Abdülganî Abdülhâlık. *Hucciyetü's-Sünne*. B.y.: Dâru'l-Vefâ, 1407/1987.
- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî el-Mervezî. *el-Musned*. thk. Şuayb el-Arnaûd, Âdil Murşid. 50 cilt. Beyrut: Mussetu'r-Risâle, 1995.
- Bekir b. Abdullah Ebu Zeyd. *el-Medhalü'l-mufasssal ila fıkhi'l-İmam Ahmed b. Hanbel*. 2 cilt. Riyad: Dâru'l-Âsime, 1. Basım, 1417.
- Buhari, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail el-Buhârî. *el-Câmi'u's-sahîh*. thk: Muhammed Fuat Abdülbâkî, 4 cilt. Kahire: Matbaatu's-Selefiyye, 1. Basım, 1400.
- Cessâs, Ahmed b. Ali er-Razi. *el-Fusûl fi'l-Usûl*, thk. Acîl Câsim en-Neşemî, 4 cilt. Kuveyt: Vezâretü'l-Evkâf ve's-Şüûni'l-İslâmiyye, 2. Basım, 1414/1994.

- Çakın, Kamil. "Hadisin Kur'an'a Arzı Meselesi", Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 35/1, 1995), 237-262.
- Dârimî, Ebû Muhammed Abdullah b. Abdirrahmân b. el-Fazl ed-Dârimî. *es-Sünen (el-Müsned)*, thk. Hüseyin Selim Esed ed-Dârânî, 4 cilt, Riyad: Dâru'l-Mu'nî, 1. Basım, 1421/2000.
- Dere, Ali. "İmam Mâlik'in Hadis Metinlerini Değerlendirme Kriterleri Üzerine", Ankara: İslâmî Araştırmalar, 10/1-2-3-4 (Hadis-Sünnet Özel Sayısı), 1997, 69-73.
- Dümeynî, Misfir Gurmullah ed-Dümeynî. *Mekâyîsü nakdi mütûni's-sünne*. Riyad: y.y. 1. Basım, 1404/1984.
- Ebu Abdillâh Muhammed b. Ahmed el-Mâlikî. *Miftâhu'l-Vusûl ila Binâi'l-Fürû' ale'l-Usûl*. thk. Muhammed Ali Furkus, Beyrut: Müessesetü Reyyân, 1. Basım, 1419/1998.
- Ebû Davûd, Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî. *es-Sünen*. thk. Şuayb el-Arnaûd- M. Kâmil Karabelli. 7 Cilt. Dımaşk: Dâru'r-Risâletil'l-Âlemiyye, 2009.
- Ebû Hanîfe, Ebû Hanîfe Nu'mân b. Sâbit b. Zûtâ b. Mâh. *el-Âlim ve'l-Müteallim*. thk. M. Zâhid el-Kevserî. Kahire: Matbaatu'l-Envâr, 1368.
- Ebû Hanîfe, Ebû Hanîfe Nu'mân b. Sâbit b. Zûtâ b. Mâh. *Müsned*, thk. Ebû Muhammed el-Asyûtî. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2008.
- Ebû Hanîfe, Ebû Hanîfe Nu'mân b. Sâbit b. Zûtâ b. Mâh. *Risâletü ilâ Osman el-Bettî*. çev. Mustafa Öz. "İmam-ı Azam'ın Beş Eseri", İstanbul: Kalem Yayıncılık, 1981.
- Ebû Yûsuf, Ebû Yûsuf Ya'kûb b. İbrâhîm b. Habîb b. Sa'd el-Kûfî. *er-Red ala Siyeri'l-Evzai*. Haydarâbad: Lecnetü ihyau'l-Maârifi'n-Nu'maniyye, 1389/1969.
- Ebu Zekeriyya Yahya b. İbrahim es-Selemâsî. *Kitabu Menazili'l-Eimmeti'l-Erbaati*. thk. Mahmud b. Abdurrahman Kadh. Medine: Camiatü'l-İslamiyye, 2002.
- Emin el-Hûlî. *Mâlik-Tecârubu Hayâh*. Kahire: Vezâretü's-Sekâfe ve'l-İrşâd, Müessesetu'l-Mısriyyeti'l-Âmme, ts.
- Fahreddin er-Râzî, Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin er-Râzî. *el-Mahsul fî İlmi Usûlu'l-Fikh*. thk. Taha Câbir Feyyâz el-Ulvânî. 6 cilt. Beyrut : Muessesetu'r-Risâle, 1. Basım, 1412/1992.
- Gazzâlî, Hüccetü'l-İslâm Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed el-Gazzâlî. *el-Müstaşfâ min 'ilmi'l-usûl*, thk. Hamza b. Züheyr Hafız. 4 cilt. Medine: Şirketü'l-Medineti'l-Münevverâ, 2008.
- Günay, Musa, "Hanefî Usûlündeki Bazı Prensiplerin İmam Ebû Hanîfe'ye Nispetinin Değerlendirilmesi", İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi, 19/2012, 299-325.
- Hatib el-Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. Alî b. Sâbit el-Bağdâdî. *el-Kifâye fî 'ilmi'r-rivâye*. Haydarâbad: Dâru'l-Meârifi'l-Osmaniyye, 1357.

- Hatib el-Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. Alî b. Sâbit el-Bağdâdî. *Târîhu Bağdâd*, thk. Beşşâr Avvâd. 16 cilt. Beyrut: Daru'l-Garbi'l-İslâmî, 1422/2001.
- İbn Abdülber en-Nemerî, Ebû Ömer Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed b. Abdilberr en-Nemerî. *Câmi'u Beyânî'l-İlm ve Fadlihî*, thk. Ebi'l-Eşbâl ez-Zuheyrî. 2 cilt. Riyad: Dâru İbn el-Cevzî, 1. Basım, 1414/1994.
- İbn Abdülber en-Nemerî, Ebû Ömer Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed b. Abdilberr en-Nemerî. *et-Temhîd limâ fi'l-Muvaţta' mine'l-me'ânî ve'l-esânîd*. thk. Mustafa Ahmet el-Ulvâ. 24 cilt. Mağrib: Vüzâratu'l-Umûmi'l-Evkâf ve's-Şuûni'l-İslâmiyye, 1387.
- İbn Abdülber en-Nemerî, Ebû Ömer Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed b. Abdilberr en-Nemerî. *el-İntikâ' fî fezâ'ili's-selâseti'l-e'immeti'l-fukahâ'*. Halep: Mektebu'l-Matbûâtî'l-İslâmiyye, 1.Basım, 1417/1997.
- İbn Kayyım el-Cevziyye, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ebî Bekr b. Eyyûb ez-Züraî ed-Dımaşkî. *İ'lâmu'l-Muvakki'in an Rabbi'l-Âlemîn*. 7 cilt. Riyad: Dâru İbnu'l-Cevzî, 1. Basım, 1423.
- İbn Hacer el-Heytemi. *Fıkhın Sultanı İmam-ı Azam Ebu Hanife*. çev. Manastırlı İsmail Hakkı. İstanbul:Semerkandyayınları, 2009.
- İbn Halfûn, Muhammed b. İsmâîl b. Muhammed el-Endelüsî. *Esmâu Şuyuhi'l-İmam Mâlik b. Enes*. thk. Muhammed Zeynühum Muhammed Azb. Kahire:Mektebetü's-Sekafeti'd-Dîn, ts.
- İbn Hazm, Ebû Muhammed Alî b. Ahmed b. Saîd b. Hazm el-Endelüsî. *el-Muḥallâ bi'l-âsâr fî şerḥi'l-Mücellâ*. thk. Abdulgaffâr Süleyman el-Bündârî. 12 cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 3.Basım, 1424/2003.
- İbn Kudâme, Muvaffakuddîn Abdullah b. Ahmed b. Muhammed b. Kudâme el-Makdisî. *Ravdatü'n-nâzir ve cünnetü'l-münâzir fî usûli'l-fıkh 'alâ mezhebi'l-İmâm Ahmed*. 2 cilt. Beyrut: Müessesetu'r-Reyyân, 1. Basım, 1419/1998.
- İbn Mâce, Ebû Abdullâh Muhammed b. Yezîd Mâce el-Kazvînî. *es-Sunen*, thk. Muhammed Fuâd Abdulbâkî. 4 cilt. b.y.: Dâru İhyâu Kutubi'l-Arabiyye, ts.
- İbn Manzur, Ebu'l-Fazl Cemâluddîn Muhammed b. Mukerrem b. Alî b. Ahmed el-Ensârî er-Rüveyfiî. *Lisânu'l-Arab*, 15 cilt. Beyrut:Dâru's-Sadr, ts.
- İbn Rüşd, Kadı Ebu'l-Velid Muhammed b. Ahmed b. Muhammed b. Rüşd el-Hafîd, *Bidâyetü'l-müctehid ve nihâyetü'l-mukteşid*. thk. Muhammed Subhî Hasan Hallâk. 4 cilt. Kahire: Dâru İbn Teymiyye, 1. Basım, 1415.
- İbn Salâh, Ebû Amr Takıyyüddîn Osmân b. Salâhiddîn Abdirrahmân b. Mûsâ eş-Şehrezûrî. *Mukaddimetü İbni's-Salâh*. thk. Nureddîn Itr. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1406/1986.
- İbn Teymiyye, Takıyyüddîn Ahmed b. Teymiyye el-Harrânî. *Mecmu'atu'l-Fetâvâ*. 37 cilt. Mansûra: Daru'l-Vefâ, 3. Basım, 1426/2005.

- İbnu'l-Cevzi, Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed el-Bağdâdî. *Menakıbu'l-İmam Ahmed b. Hanbel*. thk. Abdullah b. Muhsin et-Turkî. Kahire:Dâru Hıcr, 1409.
- Kadı İyaz, Ebü'l-Fazl İyâz b. Mûsâ b. İyâz el-Yahsubî. *Tertîbü'l-Medârik ve Takrîbü'l-Mesâlik li-Ma'rifeti A'lâmi Mezhebi Mâlik*. thk. Muhammed Tâvit et-Tancî. Fas: el-Memleketü'l-Mağrib Vuzâratil'l-Efkâf ve Şuûni'l-İslâmiyye, 1403/1983.
- Keleş, Ahmet, *Hadislerin Kuran'a Arzı*, İstanbul: İnsan Yayınları, 6.Basım, 2020.
- Koçyiğit,Talat. "Kitap ve Sünnette Nesh Meselesi", Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 21/1, (1963), 93-108.
- Koçkuzu, Ali Osman. *Hadisde Nâsîh Mensûh*. İstanbul:Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 1985.
- Köktaş, Yavuz, "Bazı Yeni Sünnet Tanımları Üzerine", Divan: Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi 2002/1, 95-160.
- Lâlekâî, Ebü'l-Kâsım Hibetullâh b. el-Hasen b. Mansûr el-Lâlekâî. *Şerhu usûli i'tikâdi Ehli's-sünne ve'l-cemâ'a*, thk. Neşet b. Kemal el-Mısırî. 4 cilt. Kahire: Daru'l-İslamiyye, 6. Basım, 1341/2010.
- Makdisi, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Abdilhâdî ed-Dımaşkî. *Menakıbu'l-Eimmeti'l-Erbaa*, thk. Süleyman Müslim el-Hurşid. Beyrut:Dârul Müeyyed, ts.
- Mizzî, Cemalüddin Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdirrahmân b. Yûsuf el-Mizzî. *Tehzîbü'l-Kemâl fî esmâ'i'r-ricâl*. thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf. 35 cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 2. Basım, 1403/1983.
- Muhammed Abdurreşîd en-Nu'mânî. *Mekânetü'l-İmam Ebî Hanîfe fi'l-Hadîs*. Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1416.
- Muhammed Ebu Zehra. *Ebu Hanife Hayatuhu ve Asruhu ve Ârâuhû ve Fıkhuhû*. Kahire: Darul Fikri'l-Arabi, 1991.
- Muhammed Ebu Zehra. *Mâlik-Hayatuhû ve Asruhû ve Ârâuhû ve Fıkhuhû*. Mektebetül Mısıryye, Kahire, ts.
- Muhammed Ebu Zehra. *İslâm'da İtikadi, Siyasi ve Fikhî Mezhepler Tarihi*. çev. Abdülkadir Şener. İstanbul: Hisar Yayınevi, 1978.
- Muhammed Mustafa el-Azamî. *İslam Fıkhi ve Sünnet*, çev. Mustafa Ertürk. İstanbul: İz Yayıncılık, 1996.
- Muhammed Yusuf Guraya. *Sünnetin Neliği Sorununa Metodik Bir Yaklaşım-Mâlik'in Muvatta'ı Özelinde*, çev. M. Emin Özafşar, Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 1999.
- Muhammed Yusuf Musa. *İmam Mâlik İle Leys b. Sa'd Arasındaki İhtilaf ve Yazışma* çev. Abdülkadir Şener, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 16/1, (1968), 131-154.

- Muhammed Zahid el-Kevserî. *Te'nîbu'l-Hatîb alâ mâ sâkahu fî tercemeti Ebî Hanîfe mine'l-ekâzîb*. Kahire: Matbaatul Envâr,1942.
- Mustafa es-Sibâî. *es-Sünnetü ve mekânetühâ fî't-teşrî'i'l-İslâmî*. Beyrut: el-Mektebetü'l-İslâmî, 2000.
- Müslim, Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî, Müslim, Ebul-Hüseyn Müslim b. Haccâc el-Kuşeyrî. *el-Câmi'ü's-s-Sahîh*, nşr. Muhammed Fuâd b. Abdalbâkî. 5 cilt. Beyrut: Dâru İhyâu'l-Kütübî'l-Arabiyye, ts.
- Okiç, Muhammed Tayyib. *Bazı Hadis Meseleleri Üzerine Tetkikler*. Ankara: Atlas Kitap, 1.Basım, 2017.
- Özel, Ahmet, "Mâlik b. Enes" Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, İstanbul: TDV Yayınları, 2001, 27/506-513.
- Özafşar, M. Emin. *Hadisi Yeniden Düşünmek*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 1999.
- Saymerî, Ebû Abdillâh el-Hüseyn b. Alî b. Muhammed es-Saymerî. *Ahbâru Ebî Hanîfe ve ashâbihi*. Beyrut: Alemü'l-Kütüb, 2. Basım, 1405/1985.
- Serahsî, Ebû Bekr Şemsü'l-eimme Muhammed b. Ebî Sehl Ahmed es-Serahsî. *Usûlü'l-fikh*. thk. Ebû'l-Vefâ el-Afgânî. 2 cilt. Haydarabâd: Lecnetu İhyâu'l-Meârifî'n-Nu'mâniyye, 1414/1993.
- Subhî es-Sâlih. *Mebâhis fî Ulûmi'l-Kur'an*. Beyrut: Dâru'l-İlmi'l-Melayîn,10. Basım, 1977.
- Süyûtî, Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Süyûtî. *Miftâhu'l-Cenne fî'l-İhticaci bi's-Sünne*, Mısır: İdâretu't-tibâti'l-münîriyye, ts.
- el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'an*, thk. Şuayb Arnaûd. Beyrut: Muessesetu'r-Risâle Nâşirûn, 1. Basım, 1429/2008.
- Şa'rânî, Abdülvehhâb b. Ahmed b. Alî eş-Şa'rânî el-Mısırî. *Kitâbu'l-Mizân (el-Mizânü'l-kübrâ)*. thk.Abdurrahmân Umeyra. 3 cilt. Beyrut: Âlimu'l-Kutub, 1. Basım, 1409/1989.
- Şâfiî, Muhammed b. İdrîs b. Abbâs eş-Şâfiî. *er-Risale*. thk. Ahmed Muhammed Şakir. Mısır: Matbaatü Mustafa Elbânî el-Halebî. 1. Basım,1357/1938.
- Şâfiî, Muhammed b. İdrîs b. Abbâs eş-Şâfiî. *el-Ümm*. thk. Rifat Fevzi Abdülmuttalib. 11. cilt, Mansûra: Dâru'l-Vefâ, 1. Basım, 1422/2001.
- Şâfiî, Muhammed b. İdrîs b. Abbâs eş-Şâfiî. *İhtilafu'l-Hadis*. thk. Rifat Fevzi Abdülmuttalib, Mansûra: Darul Vefâ, 1. Basım, 1422/2001.
- Şah Veliyyullâh Dihlevî, *İslâm Düşünce Rehberi (Hüccetullâhi'l-Bâliğâ)*, çev. Mehmet Erdoğan. 2 cilt, Ankara: Yenişafak Gazetecilik, 2003.
- Şâtıbî, Ebû İshâk İbrâhîm b. Mûsâ b. Muhammed el-Lahmî eş-Şâtıbî. *el-Muvâfakât*, 6 cilt. Huber: Dâru İbn Affân, 1. Basım, 1417/1997.

- Tekin, Muhammed Ali. *Hanefî Hadisçiliği –Zafer Ahmet Tânevi Örneği-*. Ankara:Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2020.
- Tekineş, Ayhan, “Hadisin Sübutunu Tespitte “Kur’an İle Karşılaştırma” Meselesi”, İLAM Araştırma Dergisi 2/2, (1997), 87-105.
- Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre (Yezîd) Tirmizî. *el-Câmiu'l-Kebîr*. thk. Beşşâr Avvâd Marûf. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1996.
- Toksarı, Ali. *Delil Olma Yönünden Sünnet*. Kayseri: Rey Yayınları, 1994.
- Ünal, İsmal Hakkı. *İmam Ebu Hanîfe'nin Hadis Anlayışı ve Hanefî Mezhebinin Hadis Metodu*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1994.
- Yasın Dutton. “Sünnet, Hadis ve Medine Ameli”, çev. Yavuz Köktaş, Dinbilimleri Akademik Araştırmalar Dergisi, sayı: 4/2, (2002), 195-213.
- Yiğit, Metin. “İlk Dönem Hanefî Kaynaklarına Göre Ebû Hanîfe'nin Usûl Anlayışında Sünnet”. İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi, 19/2012, 69-114.
- Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehebî. et-Türkmânî. *Menakıbu'l-İmam Ebi Hanife ve Sahıbeyhi Ebu Yusuf ve Muhammed b. el-Hasan* thk. Zahid el-Kevseri-Ebul Vefa el-Efgani. Haydarâbâd: Lecnetu İhyâu'l-Meârifi'n-Nu'mâniyye, 1409.
- Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehebî. *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ'* thk. Şuayb el-Arnaut. 25 cilt. Beyrut:Müessesetü'r-Risale, 1. Basım, 1402/1982.
- Zerkeşi, Bedrüddin. *Hız. Aişe'nin Sahabeye Yönelttiği Eleştiriler*. çev. Bünyamin Erul. Ankara: Otto Yayınları, 10. Basım, 2017.